

Makale Bilgisi: Bilgin, S.K. (2023). Büveyhoğulları Vezirlerinden Mühellebî: Hayatı ve Faaliyetleri. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:10, Sayı:2, ss.506-532.	Article Info: Bilgin, S.K. (2023). Muhellebi, A Vizier Of Buyids: His Life And Activities. DEU Journal of Humanities, Volume:10, Issue:2, pp. 506-532.
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
Gönderildiği Tarih: 23.07.2023	Date Submitted: 23.07.2023
Kabul Edildiği Tarih: 11.08.2023	Date Accepted: 11.08.2023

BÜVEYHOĞULLARI VEZİRLERİNDEN MÜHELLEBÎ: HAYATI VE FAALİYETLERİ

Sevgi Kübra BİLGİN *

ÖZ

945 senesinde Bağdat'a girerek Büveyhî Devleti'nin Irak kolunu kuran Muizzüddeve, kâtibî Saymerî'nin 950 yılında vefatı üzerine, isabetli mâli görüşleri ile kendisini etkileyen Mühellebî'yi önce kâtibî ardından da vezîri tayin etmiştir. Mühellebî, Büveyhî Devleti'nin Abbâsî Devleti üzerinde tahakkümünün olduğu bu süreçte halîfe tarafından da vezir olarak tayin edilmiştir. Böylelikle Büveyhî bürokrasisine dâhil olan Mühellebî, idarî, askerî, malî, dinî ve sosyal alanlardaki faaliyetleri ile devletin kurumsallaşma sürecine önemli katkılarda bulunmuştur. Bunun yanında dönemin önde gelen devlet ricâlî, âlim ve edipleriyle düzenlediği dost-eğlence meclisleri ile ilim ve sanat ehlini himaye etmiş, edebî hayatı canlandırmış, teşvik etmiştir. Ancak Mühellebî, kaba ve sert mizacı ile tanınan Muizzüddeve tarafından iftira, işkence ve hakaretlere maruz bırakılmıştır. Yapılan bu çalışmada da Mühellebî'nin Emir Muizzüddeve'nin hizmetine girerek Büveyhî bürokrasisine dâhil oluşu ve vezârete yükselmesi hadisesi ele alınarak bu makama seçilmesinde etkili olan hususlar, faaliyetleri, düzenlediği dost-eğlence meclisi ile halife ve Büveyhî emîriyle ilişkileri incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Büveyhî, Abbâsî, Muizzüddeve, Mühellebî, Vezir.

MUHELLEBI, A VIZIER OF THE BUYIDS: HIS LIFE AND ACTIVITIES

ABSTRACT

Muizzuddeve, who captured Baghdad in 945 and established the Iraqi branch of the Buyid State, appointed Muhellebi as his secretary based on his accurate financial views. By the death of his secretary Saymeri in 950, Muizzuddeve elevated

* Araştırma Görevlisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi A.B.D., sevgikubraakdemirel@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1248-691X.

Muhellebi to the position of vizier. It is important to note that the Buyids dominated the Abbasid Caliphate during this period, and thus, Muhellebi was also appointed as a vizier by the caliph. Muhellebi, as a part of the Buwayhi bureaucracy, played a significant role in the institutionalization process of the state. His contributions spanned various domains, including administration, military, finance, religion, and society. Notably, he actively protected scholars and artists, fostering a revival of literary life through the organization of friendly-entertainment assemblies, attended by leading state dignitaries, scholars, and writers of the time. Despite his valuable contributions, Muhellebi faced challenges due to the harsh temperament of Emir Muizzuddevle, leading to instances of slander, torture, and insults. This study explores Muhellebi's journey within the Buwayhi bureaucracy, his rise to the vizierate under Emir Muizzuddevle's service, and the factors influencing his appointment to this prestigious position. Additionally, it examines his various activities, particularly his role in organizing friendly-entertainment councils. Furthermore, the study delves into his relationships with the caliph and the Buwayhi emir.

Keywords: Buwayhi, Abbasid, Muizzuddevle, Muhellebi, Vizier.

1. GİRİŞ

19 Aralık 903 tarihinde Basra'da dünyaya gelen Mühellebî'nin babası Kabîse b. el-Mühelleb'dir. Künyesi Ebû Muhammed el-Üstâz el-Hasen b. Muhammed b. Hârûn b. İbrâhîm el-Mühellebî el-Ezdî'dir. Türkistan coğrafyasına seferler düzenleyen ünlü Emevî kumandanı Mühelleb b. Ebû Sufra'nın (Narşahî, 2013; Aycan, 2020a, s. 510-511; Crone, s. 357) soyundan gelmesi sebebiyle Mühellebî adıyla anılmaktadır (Nüveyrî, 1975-1985, 26, s. 111; Zehebî, 1981-1985, s. 197; Zetterstéén, 8, s. 793; Zetterstéén ve Bosworth, 7, 358; Aycan, 2020b, s. 511).¹

941-942 senesinde Müsâfirîlerin yanında görev alan Mühellebî, bunun ardından Büveyhî Devleti kâtibi Ebû Ca'fer es-Saymerî'nin hizmetinde bulunmuştur.² 945 senesinde de Bağdat'a gelen Emir Muizzüddeve'nin (945-967) hizmetine girmiştir. Emirin Bağdat'a girdiği esnada müzakereleri gerçekleştirmek üzere önden gönderilerek, önce saklandığı yerde İbn Şîrzâd ile ardından da Abbâsî Halîfesi Müstekfî Billâh (944-946) ile görüşmek üzere görevlendirilmiştir (İbn Miskeveyh, 2016, s. 436, 485; İbn Hallikân, 1900, 1, s. 174-175; 3, s. 399; İbnü'l-Cevzî, 1992, s. 42-43; Hândmîr, 1317, s. 117-118; Hemedânî, s. 353-354; İbnü't-Tiktaka, 2016, s. 205; Tenûhî, 1975, I, 32;

¹ “İbn Hallikan'a göre ise künyesi şöyledir: Ebû Muhammed el-Üstâz el-Hasen b. Muhammed b. Hârûn b. İbrâhîm b. Abdullah b. Yezid b. Hâtîm b. Kabîse b. el-Mühelleb b. Ebû Sufre el-Ezdî el-Mühellebî” Bkz. İbn Hallikân, 1900, 2, s. 124, 127.

² Yapılan bazı çalışmalarda Mühellebî'nin Saymerî'nin hizmetine girmeden evvel Beridîlerin ve Beckem'in hizmetinde bulunduğu kaydedilmiştir. Ancak bu kimse Mühellebî değil, onun yakın dostu Ebu'l-Kasım et-Tenûhî'dir. Mühellebî'ye dair ilk kayıt, İbn Miskeveyh tarafından nakledilen onun Müsâfirîlerin hizmetinde bulunması hadisesidir. İbn Miskeveyh, 2016, s. 325-326, 363, 436; Tenûhî, 1975, 1, s. 32.

Tenûhî, 1971-1973, 2, s. 393; Kitâbu'l-uyûn ve'l-hadâik fi ahbâri'l-hakâik, 1972, s. 431-432, 434; Nüveyrî, 1975-1985, 23, s. 104; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, 2018, s. 331; Fakîhî, 1378, s. 27-28; Perviz, 1338, s. 551-552; Lane-Poole, 2020, s. 180; Merçil, 1992, 6, s. 497; Aycan, 2020b, s. 511).

Ebû Ca'fer es-Saymerî, İmrân b. Şâhin³ ile savaştık için Batîha üzerine sefere çıktığı 949 tarihinde kendi yerine vekâleten Emir Muizzüddeve'nin yanına Mühellebî'yi bırakmıştı. Saymerî zaman geçtikçe, kendisinin olmadığı esnalarda isabetli mali görüşleriyle emiri etkilediği haberini aldığı Mühellebî'ye karşı kıskançlık duymaya başlamıştır. İbn Miskeveyh'e göre Saymerî, Mühellebî'nin edebiyattaki ustalığını da kıskanmaktaydı. Beraber yemeğe oturduklarında Mühellebî'nin sözlerindeki ustalığını görünce, gözüyle uşaklarına servis yaparken onun üstüne çorba damlatmalarını işaret ederdi. Bu durumun farkında olup oldukça içerleyen Mühellebî, uşağının yanında her vakit yedek bir elbise bulundurmak suretiyle tedbirini alır kâtibin yanına öyle giderdi (İbn Miskeveyh, 2016, s. 520; İbnü'l-Esîr, 1986, s. 416; Yâkût, 1936-1938, 9, s. 120; Hemedânî, s. 369).

Saymerî'nin kendisine karşı iyi düşünceler beslemediğinin farkında olan Mühellebî, icraatlarından haberdar olabilmek için karargâhına kuşlar göndermekteydi. Bu sayede her türlü hadiseden anında haberdar oluyordu. Günün birinde ona mühim bir mektup geldi. Bu mektupta "*Saymerî helâk oldu!*" yazılıydı. 950 senesinde gelen bu haber, Mühellebî'nin ızdırap dolu yükselişinin başlangıcı olmuştur (İbn Miskeveyh, 2016, s. 520).⁴

Yapılan bu çalışmada da Büveyhî Devleti Emiri Muizzüddeve'nin veziri Mühellebî'nin Büveyhî Devleti kâtibi Saymerî'nin hizmetine girmesi ile Büveyhî bürokrasisine dâhil oluşu ve vezârete yükselmesi hadisesi ele alınacaktır. Ardından vezirin bu makama seçilmesinde etkili olan hususlar, idarî, askerî, malî, dinî ve sosyal alanlardaki faaliyetleri, devrinin önde gelen bürokratları, âlim ve edipleri ile düzenlediği eğlence meclisi ile Halîfe ve Büveyhî emiriyle ilişkileri incelenecektir.

2. Vezâret Mesnedine Oturması ve Etkili Olan Hususlar

Saymerî'nin vefat haberini alan Mühellebî, derhal Emir Muizzüddeve'nin yanına giderek taziyede bulundu ve âdet olduğu üzere yas töreni için onunla beraber oturdu. Yapılan yas töreninin ardından birkaç isim hakkında, Emir Muizzüddeve'nin kendisine yeni kâtip tayin edeceğine dair bir şayia ortaya çıktı. Bu şayia ile devlet ricâlinden Ebû Ali Hasan b. Hârûn b. Nasr, Ebû Ali

³ İmrân b. Şâhin hakkında ayrıca bkz. Güner, 2000, s. 233-234; İA, s. 987; EI², s. 1175-1176.

⁴ "Muizzüddeve'nin vezîri Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed es-Saymarî 339 (950-951) yılında Fars bölgesinden dönüp de tekrar İmrân b. Şâhin'i el-Câmide'de muhasara altına aldığı bir sırada şiddetli bir ateşe yakalanarak vefat etmişti." İbnü'l-Esîr, 1986, s. 416; Hemedânî, s. 369; İbn Haldûn, 1979, s. 438.

Hasan b. Muhammed et-Taberî, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed el-Mâferûhî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Humeynî ve Ebû Muhammed el-Mühellebî arasında büyük bir rekabet başladı (İbn Miskeveyh, 2016, s. 520; Hemedânî, s. 370-371; İbnü'l-Esîr, 1986, s. 416; Yâkût, 1936-1938, 9, s. 121).

Adaylar kâtip seçilmeleri karşılığında para vermeyi teklif ediyorlardı. Bunlardan biri, evvelden ümmî ve köle taciri olan Ebû Ali Hasan b. Muhammed et-Taberî idi. Muizzüddeve'nin annesini de kendisi için aracı yapan et-Taberî, bir rivayete göre iki yüz bin, bir diğer rivayete göre ise üç yüz bin dirhem miktarında para vermeyi teklif etti. Hediye adını taşıyan bu paranın yüz seksen bin dirhemini önceden ödedi. Geri kalanını da daha sonra ödeyeceği sözünü verdi. Muizzüddeve'nin paranın kalanını da istemesiyle kandırıldığını anladı ve yaptığından pişman oldu. Adaylar arasından Mühellebî ile Ebû Ali Hasan b. Harun da aralarında anlaşmış ve ikisinden herhangi biri bu göreve seçilirse, birbirlerine karşı dost kalacaklarına ve birlikte hareket edeceklerine dair yemin ettiler. Bu rekabet ortamında Muizzüddeve, adaylar arasından kendisine kâtip olarak Ebû Muhammed el-Mühellebî'yi seçti. Devlet ricâli 13 Kasım 950 tarihinde⁵ Muizzüddeve'nin sarayının bahçesinde kurulan Türk çadırının (el-kubbe-i Türkiyye) önünde toplandı. Huzur için iznin gelmesi üzerine içeri girdiler. Emir Muizzüddeve'nin kulağına bir şeyler fısıldamasının ardından hazinedârı Ebû Ali Hasan b. İbrahim, Mühellebî'nin yanına yürüyerek elini öptü ve ona Ebû Câfer es-Saymerî'ye de söylenildiği gibi *Üstâd* diyerek hitap etti. Böylece Muizzüddeve'nin kendisine seçtiği yeni kâtibin Mühellebî olduğu ilan edildi. Hazineye gidilerek kendisine elbise, kılıç ve kemer giydirilip vezâret alametleri ile hilâtlandırıldı, *Şihri* denilen bir at verildi ve emirin huzuruna geri götürüldü. Burada yapılan törenin ardından beraberinde Muizzüddeve'nin Türk hâcibi Sebüktekin, komutanlar ve diğer devlet ricâli ile birlikte Dâru'l-hilâfe'ye gittiler. Halife Mutî'-Lillâh'ın (946-974) huzuruna Mühellebî'ye siyah kaftan, kılıç ve kemer giydirildi.⁶ Böylece Büveyhî emirlerinin Abbasî Devleti üzerinde tahakkümünün olduğu bu süreçte Mühellebî, aynı zamanda halife tarafından da kâtip tayin edilmiş oldu (İbn Miskeveyh, 2016, s. 520; Yâkût, 1936-1938, 9, s. 121-123; Nüveyrî, 1975-1985, 26, s. 111; Hemedânî, s. 370-371; İbnü'l-Esîr, 1986, s. 416; Zehebî, 1981-1985, s. 197-198).

Büveyhî Devleti'nin ilk devirlerinde görev yapmış olan kâtipler, Saymerî örneğinde de olduğu gibi vezir unvanı taşımaları da vezâret görevi ile aynı sorumlulukları ifa ediyorlardı. Bu süreçte kâtip unvanı ile görevini

⁵ İbn Hallikan 3 Cemaziyevvel 339 tarihini vermektedir. Bkz. İbn Hallikân, 1900, 2, s. 124.

⁶ "Giydirilen hilât oldukça ağır gelince, Mühellebî halifenin önünde arka üstü yere düştü." Yâkût, 1936-1938, 9, s. 122-123.

sürdüren Mühellebî, 956-957 senesinden itibaren Muizzüddeve'nin emri üzerine hilâtlarıp ıktâı artırılarak vezir unvanını taşımaya başlamıştır. Böylece hem Abbâsî hem de Büveyhî devletinin vezâret görevini ifâ etmiştir (*Zu'l-Vizâreteyn*) (İbn Miskeveyh, 2016, s. 557; İbnü't-Tıktaka, 2016, s. 206; Aycan, 2020b, s. 511; Güner, 1999, s. 50; Hañçabay, 2016, s. 197).

Kendisinden kitâbet bakımından güçlü ve yetenekli merkez ve taşra kâtiplerinin bulunduğu ortamda, Mühellebî'nin Emir Muizzüddeve tarafından vezâret makamına tercih edilmesinde birtakım hususlar etkili idi. Bu hususlardan en önemlisi, Mühellebî'nin kendisinden önceki kâtip Saymerî'nin çeşitli görevlerle merkezden ayrıldığı durumlarda ona nâiblik ederek emîre yardımcı olması sebebiyle Muizzüddeve ile aralarında oluşan yakınlıktı. Emir Muizzüddeve ile parayı artırmanın yöntemi üzerine malî konularda yaptığı uzun sohbetlerde onun güvenini kazanmıştı. Bu vekâlet sürecinde Mühellebî, Büveyhîlerde devlet idaresini deneyimleyerek vezâret görevine, protokol kurallarının inceliklerine ve devlet teşkilâtının kalbi olan idârî dîvanlara son derece vâkıf olmuştu. Dürüstlük ve kabiliyet gibi bir devlet adamında bulunması gereken temel özellikleri de bünyesinde taşıyordu. Devlet idaresinde kazandığı deneyiminin yanında iyi derecede Arapça ve Farsça biliyor, fasîh bir üslupta konuşuyordu. Saygın bir kişiliğe sahipti. Mühellebî'deki bu özellikleri gören Muizzüddeve, güvenilirliği, devlet işlerini anlamadaki gücü ve vezârete yarayıp yaramadığı hususunda onu imtihan etmiş ve ardından vezârete tayin etmişti. Nitekim Emir bu seçiminde yanılmamıştır. Vezir Mühellebî kendisine bağlı idarî dîvanların yönetiminde, yargıda, devletin malî, askerî idaresinde ve bunların yanında ülkenin dinî ve sosyal hayatında önemli rol oynamıştır (İbnü'l-Esîr, 1986, s. 416; İbn Miskeveyh, 2016, s. 521-22; Kitâbu'l-uyûn, s. 468-469; Yâkût, 1936-1938, 2, s. 29-30; İbn Hamdûn, 1996, 8, s. 60; Tenûhî, 1975, 2, s. 120, 266-267; Tenuhî, 1971-1973, 1, s. 69-70; Nüveyrî, 1975-1985, 26, s. 108).

3. İdarî Faaliyetleri

Mühellebî, kâtip Saymerî'nin hizmetinde bulunduğu süre zarfında devlet sırlarına, kurumların işleyişine ve dîvanlara son derece vâkıf olmuştu. Saymerî'nin olmadığı zamanlarda da ona vekâlet ederek Muizzüddeve'nin yanında olup hem kabiliyetini gösterme fırsatı bulmuş hem de devlet idaresinde deneyim kazanmıştı. Göreve tayin edilmesinin ardından sadece malî hususlarda değil, idarede de adından söz ettiren çalışmalar yapmıştı. Vezir unvanını da alması ile birlikte yazıcılık sanatının kaybolmuş âdetlerinden birçoğunu ihya ve imar ederek vezâret müessesesinin gelişmesine katkıda bulunmuş, yetki alanını genişletmişti (İbn Miskeveyh, 2016, s. 521-522).

Mühellebî'ye bağlı dîvanların başında Dîvânü'l-vizâre gelmekteydi. Vezîre vekâleten bu dîvânın işlerini Ebû İshak es-Sâbî⁷ yürütmekteydi. Resmî yazışmaların yürütüldüğü Dîvânü'r-resâil de Mühellebî'ye bağlı olup nâibleri tarafından idare ediliyordu. Bunların yanında Dîvânü's-sevad, Dîvânü'l-basra ve Ahvaz'ın köy ve kasabalarının idaresi de vezir Mühellebî'nin kontrolü altındaydı. Kızı Zînet ile evlendirdiği kâtip Ebu'l-Fazl Abbas b. Hüseyin eş-Şîrâzî de dîvanlarda Mühellebî'ye vekâlet ediyordu. Bu dîvanlara yapılan atamalar ve mültezimlerin tayini bazen Muizzüddeve tarafından, bazen de onu temsilen veziri tarafından yapılmaktaydı (Hacıyev, 2012, s. 246-248; İbn Hamdûn, 8, s. 60; Tenûhî, 1971-1973, 1, s. 69-70; Tenûhî, 1975, 2, s. 120; 4, s. 352; Yâkût, 1936-1938, 2, s. 29-30; İbn Miskeveyh, 2016, s. 518).

4. Askerî Faaliyetleri

Bürokrasi basamaklarını tırmanarak vezâret mesnedine oturan Büveyhî vezirlerinin gerekli zamanlarda kılıç erbâbı olarak ordunun başına geçtiği görülmektedir. Bu bağlamda Mühellebî'nin orduya komuta ederek çıktığı seferlerden örnek vermek yerinde olacaktır.

Mühellebî'nin vezâret mesnedine oturduktan sonra Emir Muizzüddeve'den aldığı ilk görev İmran b. Şahin meselesi olmuştu. 950 senesinde Saymerî'nin Batiha'dan ayrılmasının ardından İmrân b. Şahin'in buradaki durumu güçlenmiş, bölgeye tekrar hâkim olmuştu. Bunun üzerine Muizzüddeve, kumandanları arasında ileri gelenlerden birisi olan Rûzbihân'ı İmrân üzerine gönderdi. Ancak İmrân, Batiha'nın dar bir geçidine gelerek buradaki stratejik bir noktaya kapandı. Beklemekten sıkılan Büveyhî askerlerinin taarruza geçmesi üzerine Rûzbihân ağır bir yenilgiye uğradı, silah ve kayıklarına el koyuldu. Bölgeden gelen şikâyetlerin artması üzerine Muizzüddeve, veziri Mühellebî'ye bir mektup yazarak İmrân problemini çözüme kavuşturmak üzere Vâsî'te gelmesini istedi (İbnü'l-Esîr, 1986, s. 416, 420; İbn Miskeveyh, 2016, s. 526; Kitâbu'l-uyûn, s. 461; Hemedânî, s. 369;

⁷ Büveyhîler Devleti'nde başkâtiplik yapmış olup döneme dair önemli eserler kaleme alan Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl b. İbrâhîm b. Zehrûn es-Sâbî el-Harrânî hakkında bkz. Zehebî, 1981-1985, s. 523-524; Er, 2008, s. 339-340; Sedghi ve Tarifci, 2020, s. 241-266. "Sabîî, vezir Mühellebî'nin en samimi dostlarından biriydi. Mühellebî hayatı boyunca Sabîî'nin destekçisi olmuştur. Sabîî, amcası Ebu'l-Hasan Sabit b. İbrahim vesilesi ile Mühellebî ile tanışmıştır. İlmîni henüz tamamlamamış olmasını bahane ederek bu görüşmeden ilk başta imtina etmiştir. Ancak bu esnada ailesinin paraya ihtiyacı olması sebebiyle görüşmüştür. Onu hoş karşılayan Mühellebî işini bırakıp onunla sohbet etmiş, büyük kâtiblerin hazır bulunduğu bir anda bu görüşmeyi resmîyete dökmüştür. Mühellebî çeşitli yerlerden gelen mektuplarını ona cevaplatmış ve bundan memnun kalmıştır. Sabîî'den hemen yazı malzemelerini de getirmesini ve kendisine herkesten daha yakın bir yere oturmasını istemiştir. Sabîî'nin babasının vefatı üzerine başsağlığına gelerek onu çokça övmüş, "Arkasında senin gibi bir insanı bırakan kimse ölmüştür..." demiştir." Bkz. Polat, 1999, s. 21-22.

Nüveyrî, 1975-1985, 26, s. 108; İbn Haldûn, 1979, s. 438; Güner, 2000, s. 233-234; Aycan, 2020b, s. 512; Batır, 2023, s. 285).

Muizzüddeve, o sıralarda Basra'da bulunan vezirine seçkin kumandanlar, asker, para ve silah gönderdi. Mühellebî bu yardımı teslim alarak hızla Batîha'ya geldi ve İmrân'ı geçitte sıkıştırarak bütün geçit yollarını tıkadı. Vezirin tedbirli ilerleyişini gören ve uğradığı yenilgiyi hazmedemeyen Rûzbihân, onun da kendisi gibi başarısız olmasını istiyordu. Mühellebî mağlup olursa ordu kumandanlığı yeniden kendisine verilecekti. Bu nedenle sürekli olarak yanlış taktikler veriyor, veziri İmrân üzerine hücum etmeye teşvik ediyordu. Mühellebî daha temkinli davranmaya çalışıp İmrân'ın kaçışına engel olmak için dar boğazı kapatmayı planlıyordu. Rûzbihân, Mühellebî teklifini kabul etmeyince bunu fırsat bilerek hem askerleri kışkırttı hem de Muizzüddeve'ye şikâyet dolu bir mektup yazarak "*Bizi oyalıyor. Askere para ve mal dağıtmadığı gibi dilediği şekilde tasarrufta bulunuyor.*" dedi. Hiddetlenen Muizzüddeve, yazdığı sitem dolu mektupla yavaş davranan Mühellebî'yi kınadı. Bunun üzerine Mühellebî derhal askerleriyle pusuya yatmış olan İmrân üzerine geçide yürüdü. Rûzbihân ise yalnız kendilerinin kurtulmasını temenni ederek adamlarıyla birlikte geride kalıyordu (İbnü'l-Esîr, 1986, s. 420-421; İbn Miskeveyh, 2016, s. 526-527; Hemedânî, s. 369; Aycan, 2020b, s. 511; Batır, 2023, s. 285-286).

Mühellebî geçidin dar kısımlarına geldiğinde pusuya yatmış olan İmrân'ın saldırısına uğradı. Askerlerinden kimisi suda boğuldu, kimisi de esir alındı. Mühellebî nehre atlayıp yüzerek canını zor kurtardı. Geriden gelen Rûzbihân askerleriyle beraber hızla geri çekildi. Bu ağır yenilgi üzerine Muizzüddeve, İmrân'la barış yapmak zorunda kaldı (İbnü'l-Esîr, 1986, s. 421; İbn Miskeveyh, 2016, s. 527; Kitâbu'l-uyûn, s. 463; Hemedânî, s. 373; Güner, 2000, s. 233-234; Aycan, 2020b, s. 512).

Mühellebî'nin vezâreti esnasında çıktığı, hayatına etki eden seferlerden biri de Yusuf b. Vecih üzerine idi. 951 yılında Uman hâkimi Yusuf b. Vecih'in Bahreyn Karmâtîleri ile anlaşarak Basra'yı Büveyhîlerin elinden aldığı tarihe kadar, Büveyhîler, Fars körfezinin diğer yakasına düşman bir gücün hâkim olmasının doğurabileceği tehlikeye dikkat etmemişlerdi (İbnü'l-Esîr, 1986, s. 427; İbn Miskeveyh, 2016, s. 539-540; Hemedânî, s. 373; Mneymneh, 2021, s. 145).

Muizzüddeve çözü aşarak Basra'ya yöneldi. Bu esnada Karmâtîler ile aralarında birbirlerini sert bir dille kınayan haberler de gidip geliyordu. Uman hâkimi Yusuf b. Vecih bunu haber alınca Karmâtîlere bir mektup yazıp Basra'ya hâkim olma hususunda onları tahrik etti, tamaha düşürdü. Basra'yı ele geçirmeleri için Karmâtîlerden kendisine karadan yardımcı kuvvet göndermelerini istedi. Bunun üzerine Karmâtîler kardeşleri Ebû Yâkub el-Hecerî kumandası altında güçlü bir birliği Yusuf'un emrine gönderdiler. Yusuf da bir donanma ile denizden Basra üzerine hareket etti. Bu esnada

Mühellebî, Ahvâz'daki işlerini yeni bitirmiş ve buradan ayrılmak üzereydi. Durumu haber alınca, yanına yeteri miktarda asker, komutan ve gemi alarak derhal Yusuf b. Vecih'den evvel Basra'ya gitti. Emir Muizzüdevle de Bağdat'dan Mühellebî'ye pek çok gerekli teçhizat ve yardım gönderdi. Mühellebî şehri korumak için kentin surlarına askerler yerleştirdi. Leşkerverz b. Şehlân, Musa Feyyâze, Musa b. Mâkan ve diğer birkaç seçkin komutanı, her sınıftan asker ile gulâmlardan bir bölüğü yanına aldı ve günlerce süren savaş neticesinde Yusuf b. Vecih'i mağlup etti. İçindeki denizcileri ile birlikte beş gemisini, askerini ele geçirdi ve ileri gelen adamlarından bir topluluğu da esir etti (İbnü'l-Esîr, 1986, s. 427; İbn Miskeveyh, 2016, s. 539-540; Hemedânî, s. 373; Kitâbu'l-uyûn, s. 465-466; Mneymneh, 2021, s. 145; İbnü'l-Cevzî, 1992, s. 84; Zehebî, 1987, s. 47; Hacıyev ve Ağaoğlu, 2021, s. 189-190; Aycan, 2020b, s. 511).

5. Mâli Faaliyetleri

Mühellebî'nin vezâret mesnedine oturmasındaki en önemli etken, hiç şüphesiz, kâtip Saymerî'ye vekâlet ettiği zamanlarda Emir Muizzüdevle ile mâli konular üzerine ettikleri sohbetlerdi. Mühellebî göreve geldikten sonra bu sohbetlerindeki isabetli mâlî görüşlerinin hakkını vermiş ve ülkenin giderleri için pek çok kaynak bulmuştur.

Mühellebî 950 yılında henüz görevinin ilk zamanlarında iken gittiği Ahvâz'da çeşitli anlaşmalar yapmış ve âmillerden taahhüd ettiklerinden daha fazla mal elde ederek bunları merkeze göndermişti (İbn Miskeveyh, 2016, s. 521-522). Bu esnada Basra ahâlisi Muizzüdevle'ye Berîdîlerin kötü muamelelerinden yakınıyordu. Bunun üzerine Emir, Ahvâz'da işlerini bitirmekte olan Mühellebî'yi Basra ile ilgilenmesi için görevlendirdi. Basra'da Berîdîlerin ve âmillerinin zulümlerinden tarım arazileri her sene eksilmekteydi. Ancak ahâlden, evvelki mamur araziye göre kararlaştırılan vergi talep ediliyordu. Mamur arazinin eksilmesi, verilmesi gereken verginin önceki senenin vergisinden fazla olmasını gerektiriyordu. Mühellebî bölge halkının şikâyetlerini dinledikten sonra onları memnun edecek vaatlerde bulundu. Berîdîlerin koymuş oldukları ağır vergileri kaldırarak eski usûle döndü. Öşür sahipleri de bu duruma razı olunca aralarındaki bu mesele iki milyon iki yüz bin dirhem üzerine çözüme kavuşturuldu. Ardından yoksul halka kolaylık için bu meblağdan iki yüz bin dirhem tenzil edildi. Mühellebî'nin hem bölgenin refahını artıran hem de peşin para sağlayan bu çözümü Emir Muizzüdevle'nin beğenisini kazandı. Nitekim bu sayede nakliye aracı olan gemilerin gelirleri yaklaşık iki milyon dirheme çıktı (İbn Miskeveyh, 2016, s. 524-525).

Mühellebî'nin gelir elde etmek amacıyla başvurduğu en önemli yollardan bir tanesi de muhtelif kimselerin mallarını müsadere etmektir. Yaptığı bu müsadereler arasında dönemin seçkin komutanlarından Musa b. Katâde'nin malları da yer alıyordu. Mühellebî 955 senesinde Muizzüdevle

tarafından görevlendirilerek Musa Katâde'nin mirasına dair bilgi toplamak üzere Ahvâz'a gitti. Musa Katâde'nin mirasının tümüne ulaşamadı. Yalnızca bir miktar eşyası ve yaptığı anlaşmaların getirisi olan mallarını ele geçirebildi (Hacıyev, 2012, s. 233).

Emir Muizzüddeve 961 senesinde hastalığının iyice şiddetlendiği ve artık ölümünün giderek yaklaştığı süreçte Bağdat'ın sağlığını bozduğu kanaatini taşımaya başlamıştı. Ahvâz'da yaşadığı gençlik günlerini hatırlayarak oranın havasının kendisine daha iyi geleceğini düşünüyordu. Bu nedenle önce Kelevâzâ'ya ardından da Bağdat'ın yukarısındaki suyu ve havası daha temiz olan Kutrabbül'e gitti. Burada kendisine bir saray (köşk) yaptırmayı düşündü. Ancak Mühellebî, bunun hem oldukça külfetli hem de pahalıya mâl olacağı gerekçeleriyle Muizzüddeve'yi oyalayarak kararında vazgeçirdi. Bunun yanında devletin idarî birimlerinin yer değiştirmesi Bağdat'ın harap hale gelmesine, kontrol sağlanamayarak karışıklıkların çıkmasına neden olacaktı. Ayrıca askerin ve yönetime yakın kimselerin de yurtlarından ayrılmak istemeyeceklerini düşünüyordu. Ancak bu sarayın yapılması gerektiğinin de farkındaydı. Bağdat'a bitişik bir mevki olan Bâbü's-Şemmâsiyye semtindeki Ebî Hanife mahallesinde bir bostan ile çevresindeki ev ve işyerleri, bedelleri sahiplerine ödenerek satın alındı⁸ ve inşaat faaliyetlerine başladı. Muizzüddeve'nin adına nispetle Dâru'l-Muizziyye adını alacak olan saray, yaklaşık on üç milyon dirhem gibi oldukça büyük bir meblağ gerektiriyordu. Sarayın yapımında büyük çaba harcayan ve bu vesile ile de malî konulardaki becerisini ispatlayan Mühellebî, bir kısmını kendisi karşılamakla birlikte gerek devlet ricalini gerekse yakınlarını müsadere ederek söz konusu sarayı tamamladı ve bu sayede de Emir Muizzüddeve'nin takdirini kazanarak itibarını arttırdı (İbn Miskeveyh, 2016, s. 576-577; İbnü'l-Esîr, 1986, s. 420-421; Tenûhî, 1971-1973, 1, s. 138-140; Dündar, 2019, s. 75).

Mühellebî, sarayın yapım aşamasında dîvan sahiplerini de müsadere etti. Gerekli olan paranın temini için kendisine ulaşan bir bilgiye de istinaden Muizzüddeve'nin izniyle devlet ricâlinden hazinedar Ebû Ali Hasan b. İbrahim en-Nasrânî, Kâtip Ebû Ali el-Hâris, Ebû Mahled Abdullah b. Yahyâ, Sâhibü'd-Dîvân Ebu'l-Ferec Muhammed b. Abbas, Sâhib-i Dîvânü'n-nafakât Ebu'l-Fazl Abbas b. Hüseyin eş-Şîrâzî ve Sâhib-i Dîvânü'l-Ceyş Ebû Sehl Dîzeveyh'i (Hacıyev, 2012, s. 248) tutuklayarak sorguladı.

Mühellebî sorguya Ebû Mahled Abdullah b. Yahyâ ile başladı. Ebû Mahled'in "*Emir Muizzüddeve'nin hizmetine girdiğimde, bir keçe, bir çanta ve bir hokkadan başka bir şeye sahip değildim. Bugün ise mallar, çiftlikler, ev eşyaları ve göz kamaştırıcı hizmetçiler ile mefruşat bakımından çevredeki*

⁸ Tenûhî'ye göre bu alan 1500 zîrâ genişliğindeydi. Tenûhî, 1971-1973, 1, s. 139; Zîrâ kolun dirsekten orta parmak ucuna kadar olan kısmıdır. 1 zîrâ Suriye'de 68, Mısır'da 58, İstanbul'da ise 66,5 cm olarak kabul edilmekteydi. Mutçalı, 1995, s. 293.

meliklerin en büyükleri gibiyim. Evvelki halime dönsem dahi kazançlıyım.” sözleri üzerine Mühellebî ona beş yüz bin dirhem ödeme görevi yükledi. Bu meblağı ödeyeceğine dair elinden yazı aldıktan sonra onu evine gönderdi. Bu adam konaktan çıktıktan sonra Mühellebî şöyle dedi: “*Bu adam talihlidir. Ben onun inat edeceğini, Emir nezdindeki itibarına güvenerek direnıp kafa tutacağını zannediyordum. Hâlbuki söylediği sözle, kendisini benden korudu. Canını, malını ve ırzını muhafaza etti, işte talih ve ikbal, sahibine böyle yardım eder.”* Bunun ardından hazinedar Ebû Ali ile görüştü. Muizzüddeve’nin hazinedar Ebû Ali’ye karşı büyük bir güveni vardı. Ancak Ebû Ali bunun aksine büyük bir sahtekârdı. Kendisini fakir gösteriyordu. Bu nedenle Muizzüddeve Mühellebî’ye: “*Bizim az bir maaşımıza kanaat eden bu zavallıdan ne istiyorsun?”* dedi. Vezirin ısrarı ve “*Bina için lâzım gelen malı sadece ondan çıkarırım”* sözleri üzerine emir sorgu için izin verdi. Ancak Mühellebî, ondan hiçbir şey veremeyeceği cevabını aldı. Sâhib-i Dîvânü’l-ceyş Ebû Sehl Dîzeveyh ise kendisini hasta gösterdi ve başını bez parçasıyla sardı. Bunun üzerine vezir, bir çeşit su kabı olan kırba getirterek onun başına koydu. Ebû Sehl bu defa da “*Ben garibim”* deyince vezir onu sıkıştırmayı bıraktı. Sâhib-i Dîvânü’n-nafakât Ebu’l-Fazl Abbas b. Hüseyin eş-Şîrâzî ve Ebu’l-Ferec Muhammed b. Abbas üç yüz bin dirhem ödeyeceklerine dair bir senet imzalayarak serbest bırakıldı. Müsadereden kurtulamayacağını gören Dîzeveyh de birkaç gün sonra Mühellebî’ye başvurarak benzer bir belge imzaladı.

İnadında devam ederek ödemeye yanaşmayan hazinedar Ebû Ali, Muizzüddeve’nin kız kardeşine birini göndererek kendisini işkence ile tehdit eden vezirden kurtulmak için borç para istedi. Ebû Ali, bu haberin Emir Muizzüddeve’ye ulaşacağını ve bu sayede kendisinin serbest kalacağını düşünüyordu. Bunun üzerine Muizzüddeve Mühellebî’ye “*Onun yanında hiçbir şey yoktur demedim mi?”* dedi. Fakat vezirin ısrarı üzerine sorgunun devam etmesine razı oldu. Hazinedar Ebû Ali boş durmuyor, tanıdığı herkese haber göndererek onlardan borç istiyordu. Ancak Mühellebî’nin konağındaki koyun ağılında tutuklu bulunduğu esnada, kene cinsinden bir böceğin ısırması sonucu birkaç gün sonra vefat etti. Mühellebî, Muizzüddeve’nin hazinedarın ölümünden kendisini sorumlu tutacağını düşünerek oldukça endişe etti. Pek bir şey elde edemeyen Mühellebî buna karşın Ebû Ali’nin tutuklu bulunduğu sırada etraftan pek çok borç aldığını öğrendi. Bunun üzerine emirden yeniden izin alarak Ebû Ali’nin yakınlarını ve hizmetçilerini hapsedti. Hem tehdit hem de vaatlerle birlikte sorguya çekti ve konağında mal gömülü bir yer olup olmadığını sordu. Bu sorgu neticesinde bir vakitler berberi olan Habeşli gulâmı odasından kovduğunu ve o odada bir müddet yalnız kaldığını öğrendi. Bunun üzerine Ebû Ali’nin konağına gitti. Gulâmın odasının pek çok yerlerini kazdırıp birçok mal elde etti.

Kazıda çıkarılan malların arasında, sac ağacından yapılmış teraziye benzer bir alet vardı. Dört köşesinden havuz gibi oyulmuştu ve üzerinde ona

uydurulmuş bir kapak vardı. Mühellebî aleti çevirip altında baktığında, Ebû Ali'nin kötü el yazısıyla yazılmış bir yazı gördü. Bulunan malları Muizzüddeve'nin hazinesine, bu aleti de kendi evine götürdü. Bu yazıların Ebû Ali'nin hazinesinden emanet bıraktığı kimselerin adları ve yanındaki mal miktarı olabileceğini düşündü. Burada yazılı Ali ismini göstererek ona ulaşırlarsa diğerlerini de bulabileceklerini söyledi. Okuyabildiği bir diğer isim de Ahmed'di. *“Bu, Avn sokağındaki Ebû Ali konağında oturan veznedârın ismidir. Şimdi onu bana getiriniz”* diyerek onu getirtti ve şöyle dedi: *“Senden olan malın miktarı hakkında Ebû Ali el-Hâzinin yazısıyla, senin nâmına yazılmış bir senet bulduk. Şimdi hemen arkadaşını gönder ve bu meblağı getir.”* Ahmed kendisinde herhangi bir şeyin bulunmadığını söyleyip inkâr etse de hapsedilip işkence edilince itiraf etti. Mühellebî'ye elli bin altın ödedi. Bu suretle Ebû Ali'nin berberinin odasında gömülü olan definesinin yanında iki yüz bin altın daha ortaya çıkarmış oldu. Böylece Muizzüddeve'nin yanında itibarı arttı, mevkii yükseldi (İbn Miskeveyh, 2016, s. 578-582).

Mühellebî uyguladığı müsaderelerle adından söz ettiriyordu. Ünlü müsaderelerinden bir diğeri de kâdilkudât Ebu's-Sâib Utbe b. Ubeydullah'a yapıyordu. Ebu's-Sâib, Mühellebî'nin sarayında düzenlediği meclisine de iştirak etmekteydi. Kadılık müessesenin gitgide bozulmaya başladığı bir dönemde herhangi bir ücret almadan 949 tarihinde görevi üstlenmişti. Ebu's-Sâib'in tayini ile birlikte kadılık müessesesinde işler yoluna girmiş, mahkemelerde adalet tesis edilmişti. Ancak ömrünün son zamanlarında, hâcibi Muhammed yüzünden ağır eleştirilere maruz kaldı. Çünkü Hâcib Muhammed kadınlara karşı yaptığı ahlak dışı davranışları ile tanınıyordu. Bu sebepten dolayı Ebu's-Sâib'e, sağlığında yüz bin dirhem meblağı ödeme cezası verildi. 961 yılındaki vefatı üzerine de tüm mal varlığı müsadere edildi. Hizmetkârı Hâcib Muhammed de Mühellebî tarafından topukları parçalanıncaya kadar ağır bir şekilde dövüldü (İbn Miskeveyh, 2016, s. 577-578; İbnü'l-Esîr, 1986, s. 415, 463; Hemedânî, s. 366, 391; İbnü'l-Cevzî, 1992, s. 153; Zehebî, 1987, s. 26; Dünder, 2019, s. 336).

6. Adlî ve Sosyal Faaliyetleri

İdarî, askerî ve malî işleri olduğu kadar memleketin dinî ve sosyal faaliyetlerini de yakından takip eden vezir Mühellebî, kamu düzenini korumayı görev edinerek aynı zamanda mezalim kurumu görevlisinin veya bir muhtesibin görevini de yerine getiriyordu (Hacıyev, 2012, s. 256-257).

Vezir Mühellebî kadı tayinlerinde etkiliydi. Ahvâz kadısı İbn Seyyar'ın yanında şuhûd olarak görev yapan Ebu Ali Muhassin et-Tenûhî'nin tayini de bunlardan biriydi. Mühellebî 961 senesinde Sûs'ta bulunduğu esnada Tenûhî ziyaretine gitmiş ve hizmetinde bulunmak için ahdini yenilemişti. Orada aralarında yapılan görüşme neticesinde vezir, Tenûhî'ye *“Senin merkeze gelmen ve kâdilkudâtın elini öpüp ondan taklid (atama) alman gerek”* dedi. Böylelikle beraber Bağdat'a geldiler. Mühellebî, düzenlediği dost

meclisine Tenûhî'yi de davet etti. Mühellebî, gecenin ilerleyen vakitlerinde Ebu's-Sâib'in meclise iştirak ettiği haberinin gelmesi ile Tenûhî'yi tembihledi. *“Ebu's-Sâib huzura geldiğinde seni benim önümde bir sırdaş olurmuşçasına, meclisü'l-hâfil (sır meclisi)'deymiş gibi görecek. Seninle bir devlet sırrını paylaşıyor sanıp hiç şüphe etmeyecek. Senden korkacak, çekinecek. Sana bol bol ihsan ve ikramda bulunacak. Onun içinde korkudan başka bir şey olmayacak. O sana babana olan düşmanlığından dolayı oldukça kızgın. Ama bundan böyle öyle bir şey olmayacak.”* dedi. Nitekim dediği gibi de oldu. Bu sayede Ebu's-Sâib, ertesi gün, Mühellebî'nin yakın dostu Ebu'l-Kasım et-Tenûhî'nin⁹ oğlu olan Ebû Ali Muhassin et-Tenûhî ile saygıyla konuştu ve onu Kasr, Babil ve Sûra'ya tayin etti (Tenûhî, 1971-1973, 1, s. 69; 4, s. 79-81; Tenûhî, 1975, 1, s. 34; Zehebî, 1981-1985, s. 524).

951-952 senesinde Bağdat'da ölen el-Karâkiriyye (Ezâkiriyye) fırkası reisi el-Basrî'nin cenazesinin kendisine getirilmesi esnasında yaşanan olaylar, vezirin dinî ve sosyal düzeni etkileyen hadiselerle verdiği önemi bizlere göstermektedir. el-Basrî, firkanın kurucusu Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Ebi'l-Ezâkir'in ruhunun kendisine hulûl ettiğini¹⁰ iddia ediyordu. Kendisine bağlı öyle adamları vardı ki onun ulûhiyyetine inanıyorlardı. Ayrıca bütün peygamberlerin ve bazı sıddıkların ruhlarının kendilerine hulûl ettiğini kabul ediyorlardı. Bu fırka arasında İbn Herseme adlı bir kimse Hz. Ali b. Ebî Tâlib'in ruhunun kendisine hulûl ettiğini, kendisine Fatıma Sugra (küçük Fatıma) denilen bir kadın da Hz. Fatıma'nın ruhunun kendisine geçtiğini ileri sürüyordu. Bunun yanında hâdimlerden biri Mikâil (a.s.) olduğunu, bir başkası da Cebrail olduğunu iddia ediyordu. Vezir Mühellebî'nin fırka mensuplarının dövülmeleri emrini vermesi ondan bir hayli çekinilmesine sebep oldu. Fırka reisi el-Basrî ölümünün ardından büyük miktarda bir miras bıraktı. el-Basrî'nin cenazesi vezir Mühellebî'ye getirilince derhal mirasının bulunduğu yerin mühürlenmesini ve bütün adamlarının tutuklanmasını, onun ardından el-Karâkiriyye fırkasının başına getirilecek olan kimsenin de yakalanmasını emretti. Ancak Mühellebî bu firkanın ve el-Basrî'nin mallarından yalnızca on bin dirhem gibi çok az bir miktarı ve mezhebin

⁹ “Mühellebî ve Ebu'l-Kasım et-Tenûhî yakın arkadaşlardı. Haftada iki gün görüşürlerdi. Birbirlerine çok güvenirlerdi. 342 yılında Tenûhî'nin ölümü üzerine cenaze namazını Mühellebî kıldırdı. Tenûhî'den geri kalan elli bin dinar borcu ödedi.” Tenûhî, 1975, 1, s. 33.

¹⁰ “Kelam âlimlerine göre tevhid fikrine zarar veren sapkın fikirler bağlamında ortaya çıkan anlayışlardan biri hulûl inanışıdır/kavramıdır. Bu düşünce birçok dinî anlayışta kendisine yer edinmiş bâtil bir fikirdir. Tanrının yeryüzündeki herhangi bir nesneye dâhil veya inkarne olması fikri yaygın olan bir inanıştır. Bazı kimselerin değişik zamanlarda kutsal ve ulu bir ruh veya bizzat Tanrı tarafından kontrol altına alındığı ve ele geçirildiği de düşünülür. Bir şahsın durumuna girme veya o şahıs haline gelme durumu olan hulûl, bu şahsın karakterinin niteliğine göre bazen zâtın hulûlü, bazen de zâtın bir cüz'ünün hulûlü şeklinde olur.” Bkz. Okşar, 2021, s. 122.

görüşlerine dair kaleme alınan birtakım defterleri bulabildi. Fırka mensupları Muizzüddeve'ye bir aracı göndererek kendilerinin de Şîî olduklarını söylediler. Bunun üzerine serbest bırakıldılar. Mühellebi ise durumun Muizzüddeve'ye intikal etmesi üzerine kendisinin Şîî olmadığı zannını vermesinden çekindiği ve böyle bir ithamdan korktuğu için onları takip etmekten vazgeçti, kendi hallerine bıraktı (İbnü'l-Cevzî, 1992, s. 87-88; İbnü'l-Esîr, 1986, s. 425-426; İbn Miskeveyh, 2016, s. 542-543).

Bağdat'da artan fitne olayları ve dinî gruplar arasındaki çatışmaları bertaraf eden Mühellebi'nin başkentte yeni bir kargaşaya sebebiyet vermemek için camilerde kıssa söyleyen kıssacıların ve halkalar oluşturan¹¹ sûfî liderlerin faaliyetini sonlandırmak için kâdılkudât Ebu's-Sâib'e müracaat ettiği bilinmektedir. Sûfî liderlerden sayılan Ebû İshâk b. Sâbit'in yargılanması da bunun bir örneğidir. Bu dönemde Bağdat'da meydana gelen fitne olaylarının temelinde dini gruplar arasında meydana gelen çatışmalar yatmakla birlikte, bazen kıssacıların ve sûfîlerin faaliyetleri de sükûnetin bozulmasına yol açmaktaydı. Kıssacıların ve sûfî liderlerin Bağdat camilerinde halkalar oluşturarak bazı konuşmalar ve kıssalar anlatması Mühellebi'yi rahatsız etmekteydi. Mühellebi başkentte yeni bir kargaşaya sebebiyet vermemek için Bağdat'ın batı kapısı Babü'ş-Şam'a gelmiş olan Rabbânîlerden Sûfî lider Ebû İshak b. Sâbit'i tutuklayarak soruşturma başlattı. Mahkemeye dönemin kâdılkudâtı Ebu's-Sâib Utbe b. Ubeydullah ve kadılardan bir grubu, şuhûd ve fukahâdan bazı kimseleri de davet etti. Ebû İshak b. Sâbit'e "*Yâ vâhidî bi't-tahkîk, yâ cârî el-lasîk*" (*Beni benden aldı. Bende bir şey kalmadı. Artık o ben, ben değilim.*) sözlerinin ne anlama geldiği soruldu. Ebû İshak b. Sâbit'in bu ifadesi ile Allah'ı nitelendirdiğini, bunun günah olduğunu söylediler. Soruşturma neticesinde cahil ve sapkın düşünceler ile halkı vehme sürükleyerek isyan çıkardığı kararına varıldı. Bu gerekçe ile insanlarla konuşmasını, halka kurmasını yasakladılar (Tenûhî, 1971-1973, 3, s. 144-145; Hacıyev, 2012, s. 343-344).

Mühellebi'nin Bağdat'da dinî meseleler yüzünden meydana gelen çatışmaların önlenmesi ve isyan çıkararak asayiş bozan grupların itaat altına alınmasındaki hizmetleri oldukça önem taşımaktadır. 960-961 senesinde

¹¹ "Zikir veya ilim meclisi anlamında bir terimdir. Sözlükte "daire, insanların bir daire biçiminde dizilmesi" mânasına gelen halka (haleka) kelimesi, ilim öğrenmek için öğrencilerin bir hocanın ve zikir yapmak için sûfîlerin bir şeyhin çevresinde toplanmasını ifade etmek üzere "tedris" ve "zikir" kelimeleriyle birlikte "meclis" anlamında kullanılmıştır (halka-i tadrîs, halka-i zikir). Zikir halkalarının etrafında meleklerin halka oluşturup zikredenleri kuşattıkları kabul edilir. Bütün bunlar sûfîlerin zikir halkalarına büyük önem vermelerine, bu halkaları feyiz ve irfan kaynağı saymalarına sebep olmuştur. Bir şeyhin halka-i irâdetine dâhil olmak ona intisap etmek ve müridleri arasına girmek anlamına gelir." Bkz. Uludağ, 1997, s. 358-359.

Bağdat’da Sünnîler ile Şîîler arasında büyük bir çatışma meydana gelmişti.¹² Biri Şîî diğeri Sünnî iki kişi arasında başlayan bu çatışma Şîî olan tarafın ölümü ile sonuçlandı. Vefat eden kimsenin ailesinin Şîî taraftarları da yardıma çağırması üzerine olay oldukça büyüdü, halk ikiye bölündü. Ortaya çıkan kargaşayı fırsat bilen ayyârlar¹³ sokaklara dağıldı, yağmacılık yaptılar. Bu çatışma ortamında Abbasoğulları, şehirde Cuma namazlarının kılındığı en önemli cami olan Câmîü’l-Medine (Mansûr Camii)’nin kapısını kapattı. Bu nedenle Berâsa hariç hiçbir yerde namaz kılınmadı, Alevîler Cuma namazından men edildiler. Vezir Mühellebî olaya müdahale ederek fitneye sebebiyet veren Abbasoğullarının önde gelenleri, kadı, şuhûd ve ayyârları tutukladı. Ayyârların yağmada ele geçirdiklerini onlardan geri aldı. Tutuklananlardan biri Mühellebî’nin fitnenin sorumlusu olarak gördüğü Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Abdülaziz el-Hâşimî idi. Mühellebî karşısına oturarak ona hakaretler etti ve “*Muktedir tahttadır, ben de onun vezîriyim sanma. Tahtın sahibinin Muizzüddeve olduğunu unutmuşsun. Senin değersiz kanın şuan Allah’a yakınlaşma vesilesidir. Değerin onun yanında bir köpek kadardır.*” dedi. Bunun ardından gulâmlar Ebû Bekir b. Abdülaziz’i ayaklarından çekiştirip sürüklediler ve başlığını düşürdüler. Uman’a sürgün edilmek üzere kayığa bindirdiler. Diğer Abbasoğulları vezirin elini öperek ondan Ebû Bekir b. Abdülaziz için af dilediler. Buradan Halife Mutî’-Lillâh’a giderek, veziri bu kararından vazgeçirmesini dilediler. Halife ve vezir arasında yapılan mektuplaşmalar neticesinde Mühellebî, Ebû Bekir b. Abdülaziz’i affederek ev hapsi ile cezalandırdı. Onun ehlinde olanlara Ebû Bekir b. Abdülaziz’den uzak duracaklarına dair belge imzalatı. Olaylara karışmış olan diğer kimseleri de kayıklara bindirerek Ahvâz yakınlarındaki Beyruz ve Besnâ’ya sürdü. Bu sayede Bağdat’da uzun bir müddet fitne olayları meydana gelmedi.¹⁴

¹² Tenûhî’nin kaydına göre olay, Medîneti’l-Mansur mntikasında Diclenin batı yakasındaki Tahir Hendeği denilen yerde olmuştur. Bkz. Tenûhî, 1971-1973, 1, s. 86.

¹³ “Arapça bir kelime olan ayyâr, sözlükte “çok gezip dolaşan, zeki, kurnaz, gözü pek ve atılgan kimse” anlamlarına gelmektedir. Ortaçağ İslâm dünyasında daha çok kendi çıkarları için toplum düzenini bozan zümreler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bazı İran kaynaklarında civanmert, doğru sözlü, yiğit, iyiliksever, maharetli, sūfiyâne hayat süren bir topluluk gibi belirtilmelerine, emirlere bağlı ve diğer mezheplere karşı Sünnîliğin yanında gösterilmelerine rağmen ayyârlar menfi icraatları yüzünden tarihe daha ziyade yağmacı ve soyguncu bir sınıf olarak geçmişlerdir. Çoğunluğunu şehirlerdeki işsiz güçsüz kimseler, ayak takımı, topraksız köylüler ve ordudan ayrılmış askerler oluşturmaktadır.” Bkz. Özcan, 1991, s. 296; Keleş, 2017; Şahin, 2013.

¹⁴ Bağdad’da çıkan Şîî-Sünnî çatışmaları ve örnekleri için bkz. İbnü’l-Esîr, 1986, s. 460; İbnü’l-Cevzî, 1992, s. 126; Hilâl es-Sâbî, 1990, s. 358-359; Tenûhî, 1971-1973, 1, s. 86-88; Mneymneh, 2021, s. 140; Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, 2014, s. 67-68; Râvendî, 1999, s. 104; Mîrhând, 2018, s. 55-56.

Şii-Sünnî halk arasındaki çatışmaları engellemek adına yaptığı faaliyetlerden bir diğeri de sahabelere hakaret hadisesindeki müdahalesi idi. Bağdat'daki Şii halk 962 yılında Muizzüddeve'nin emriyle şehrin mescit duvarlarına sahabeye hakaret içeren “*Muâviye b. Ebî Süfyân'a lânet olsun. Fâtıma (r.a.)'nın Fedek arazisindeki hakkını gasbedenlere lânet olsun. Hz. Abbâs'ı şûrâdan çıkarana lânet olsun. Ebû Zerr el-Gifârî'yi Medine'den sürgün edene lanet olsun. Hz. Hasan'ı dedesinin kabri yanına defnedilmekten men edenlere lânet olsun.*” şeklinde sözler yazmışlardı. Büveyhî tahakkümü altındaki Abbâsî halîfesi Mutî'-Lillâh bu duruma sesini çıkaramıyor, yapılanları engelleyemiyordu. Fakat Sünnî halk gece karanlığı basınca yazılan bu ibareleri kazıyarak silmişti. Muizzüddeve aynı ibarelerin tekrar yazılmasını emretse de Mühellebî bu durumun Şii-Sünnî halk arasında çatışmalara yol açacağını söyleyerek silinen yazı ve ibareler yerine “*Bundan öncekiler ve sonrakilerden Ehl-i Bey'te zulmedenlere Allah lanet etsin.*” yazılmasını tavsiye etti. Muizzüddeve de vezirinin tavsiyelerine uydu ve bu ifadeler tekrar camilerin duvarlarına yazıldı (İbnü'l-Esîr, 1986, s. 468; İbnü'l-Cevzî, 1992, s. 140; Nüveyrî, 1975-1985, s. 109; İbn Haldûn, 1979, s. 442; Ebu'l-Fidâ, 1997, s. 442-443; Güner, 1999, s. 98).

Mühellebî'nin Hristiyanların iç işlerine müdahale ettiği de görülmekteydi. Başpiskopos seçimleri esnasında meydana gelen krizi çözüme kavuşturmak için Hristiyan ileri gelenleri ile bir görüşme yaptı. Anlaşmaya göre Hristiyan ileri gelenler kendi adaylarını tayin edebilmeleri için vezire yüz otuz bin dirhem ödediler (Hacıyev, 2012, s. 350-351).

7. Dost-Eğlence Meclisi

Büveyhî Devleti emirleri ilim ehli, edip ve şairleri destekliyor, onlara geniş imkânlar sunuyorlardı. Bu destek 10. yüzyıl Bağdat'ında edebî hayatı canlandırmış ve burayı devrin önemli isimlerinin toplandığı bir kültür merkezi haline getirmişti. Muizzüddeve'nin veziri Mühellebî de iyi bir devlet adamı olmasının yanında şairler yazıyor, edebiyata ilgi duyuyordu. Arapça ve Farsçaya hâkim olup belâgat sahibiydi. Kitâbet sanatının inceliklerini bilmekteydi. Bu ilgisinin de etkisiyle ilim ve sanat ehlini himaye etmiş, ilmî faaliyetleri canlandırarak teşvik etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1986, s. 416; İbn Miskeveyh, 2016, s. 521-522; Zehebî, 1981-1985, s. 197-198; İbn Hallikân, 1900, 2, s. 124).

Mühellebî bazen kendi köşkünde bazen de başka bir mekânda meclis düzenlemekteydi. Tenûhî bu meclisi Abbâsîlerin meşhur vezir hanedanı Bermekîlerin meclislerine benzeterek “*Ben bu meclis gibisini ne duydum ne de işittim*” demektedir. Mühellebî edebî konuşmaların yapıldığı meclisinde konuklarının gönlünü hoş etmeye oldukça önem veriyordu. Bostanlara bakan manzaralı evindeki hücretü'r-reyhan denilen alandan Dicle nehrinin bir kolu geçiyor, çark vasıtası ile devridaim oluyordu. Mühellebî köşkünün havuzundaki fiskiyeye hoş kokulu güller döktürüyordu. Bir kayda göre üç

gece art arda düzenlediği bir meclis için bu güllere bin dinara yakın meblağ ödemişliği vardı. Bu nedenle konağı *Dâru'l-Birke*¹⁵ olarak anılıyordu. Bunun yanında hizmetlilerinden Selâfen, tambur çalarak şarkılar söylüyor, konukları eğlendiriyordu. Cömert bir tabiatı olan Mühellebî konuklarına sık sık hediyeler dağıtırdı. Nedimlerinden Ebî Muhammed'in Tenûhî'ye aktarımına göre şarkıcıların da eşlik ettiği bir meclis gecesinde Mühellebî, para ve kumaş türünden yaklaşık beş bin dinar değerinde hediyeler dağıtmış, Ebu'l-Kasım el-Cehnî ve Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'ye de, ilk kez olmamakla birlikte, dört ya da beş bin dirhem hediye etmişti (Seâlibî, 1983, s. 269-274; İbn Hallikân, 1900, 2, s. 125; Tenûhî, 1971-1973, 1, s. 69, 74, 303; Hemedânî, s. 399-400; Yâkût, 1936-1938, 2, s. 60; 9, s. 138, 143; Aycan, 2020b, s. 511).

Mecliste yapılan toplantılar çeşitli vesilelerle atamalarda da etkili oluyordu. Yukarıda Dinî ve Sosyal Faaliyetleri başlığı altında ayrıntıları verilen Kadı Tenûhî'nin tayini de bunlardan biriydi. Mühellebî'nin beraberinde Bağdat'a gelen Tenûhî düzenlenen meclise davet edildi. Kâdılkudât Ebu's-Sâib'in meclise iştirak ettiği esnada Mühellebî Tenûhî'ye "*Ebu's-Sâib huzura geldiğinde seni benim önümde bir sırdaş olurmuşçasına, meclisü'l-hâfil (sır meclisi)'deymiş gibi görecek. Seninle bir devlet sırrını paylaşıyor sanıp hiç şüphe etmeyecek. Senden korkacak, çekinecek. Sana bol bol ihsan ve ikramda bulunacak. Onun içinde korkudan başka bir şey olmayacak. O sana babana olan düşmanlığından dolayı oldukça kızgın. Ama bundan böyle öyle bir şey olmayacak.*" dedi. Bu fıslıldaşma sayesinde Ebu's-Sâib, Tenûhî ile saygıyla konuştu ve onu Kasr, Babil ve Sûra'ya tayin etti (Tenûhî, 1971-1973, 1, s. 69; 4, s. 79-81; Tenûhî, 1975, 1, s. 34; Zehebî, 1981-1985, s. 524).

Bir başka hadise de İbn Hâcib el-Nûman olarak bilinen Dîvân-ı sevad kâtibi Ebu'l-Hüseyin Abdulaziz b. İbrahim'in mecliste otururken başına meşale düşmesi sebebiyle vefatı ve bunun üzerine burada yeni bir kâtibin tayin edilmesiydi. Babalarının mecliste vefatı üzerine Ebu'l-Hüseyin'in çocukları çağırıldı. Bu duruma oldukça üzülen Mühellebî çocuklara "*Ben artık sizin babanızım*" dedi. Ebu'l-Hüseyin'in en büyük oğluna "*Seni babanın yerine tayin ettim*" dedi. O sırada henüz on yaşında olan kardeşi Ebu'l-Hüseyin'i de başka bir yere tayin etti ve ağabeyine de küçük yaştaki kardeşine işi öğretmesini söyledi (Tenûhî, 1971-1973, 1, s. 69-70).

Yapılan meclis yemek sofrasında da devam ediyordu. Yemek esnasında edebî sohbetler yapılırdı. Biri büyük diğeri özel iki sofraya kurulurdu. Yâkût el-Hamevî'de geçen ilginç bir kayda göre Mühellebî, sofraya sağında

¹⁵ Bazı çalışmalarda Mühellebî'nin meclisi için *Dâru'l-Bereke* denildiği söylenmektedir. Ancak Tenûhî bunun "bereket" anlamına gelen bereke (بَرَكَتٌ) değil, aynı yazılışa sahip olup "havuz, küçük göl" anlamlarına gelen birke (بِرْكَةٌ) olduğunu kaydetmiştir. Buna göre köşk, *Dâru'l-Birke* adını köşkün gül serpilmiş havuzundan almıştır. Tenûhî, 1971-1973, 1, s. 303. Bkz. Yâkût, 1936-1938, 9, s. 138.

ve solunda iki gulâmla otururdu. Önündeki bir kavanozda otuz kaşık bulunurdu. Her kaşığı sadece bir defa kullanır, sonra yanındaki gulâma verirdi (Yâkût, 1936-1938, 13, s. 103).

Mühellebî'nin kaleme aldığı *Kitâbü Resâ'il ve tevkî'ât* adlı bir eseri ve küçük bir dîvânı bulunmaktadır. Günümüze ulaşabilen şiirleri de Câbir Abdülhamîd el-Hâkânî tarafından yayımlanmıştır (İbn Nedîm, s. 149; Aycan, 2020b, s. 511). Vezirin meclisinin müdavimlerinden Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Zehebî'nin ifadesiyle edebiyat konusunda bir okyanustu ve neseb ilmi konusundaki maharetiyle tanınıyordu. Mühellebî'nin isteği üzerine onun soyunu konu edinen *Neseb-ü Âli'l-Mühelleb*'i kaleme almıştır (Zehebî, 1981-1985, s. 202). Ebu'l-Ferec el-İsfahânî *Kitâbu Menâcîbi'l-Hisyân* isimli kitabını vezirin sarayında hizmet eden iki şarkıcıya tahsis etmiştir. Onun vezir için bazı eserler kaleme almış olması aralarındaki dostluk ilişkilerinin ne kadar güçlü olduğuna delalet etmektedir (Hacıyev, 2012, s. 402, 412).

Mühellebî'nin meclisinin müdavimleri döneme damgasını vuran meşhur devlet ricâli, kadılar, âlimler, şair ve edipler idi. Konuklarından bazıları şunlardı: Ebu'l-Fazl Abbas b. Hüseyin eş-Şîrâzî, Ebû Ahmed Fazl b. Abdîrrahman, Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed el-Enbârî,¹⁶ Ebu'l-Ferec b. Ebî Hişâm, Kadı Ebu's-Sâib Utbe b. Ubeydullah, Kadı İbn Karîa, Kadı İbn Ma'rûf, Kadı Ebu'l-Kâsım et-Tenûhî, Sâhib b. Abbâd, Ebû İshak İbrahim b. Hilâl es-Sâbî, İbnü'l-Haccâc, Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Ebu'n-Necîb ez-Zâhir Şeddâd b. İbrâhim el-Cezerî, Ebu'l-Verd (Hacıyev, 2012).

8. Muizzüddeve ve Halife ile İlişkileri

Muizzüddeve'nin, emir-vezir ilişkileri bağlamında özellikle Mühellebî'ye karşı resmî kuralları sık sık çiğnediği, Mühellebî'yi örneğine nadir rastlanan işkence ve hakaretlere maruz bıraktığı görülmektedir. Hiddetli, çabuk kızan ve ağzı bozuk bir mizaca sahip olduğu söylenen Muizzüddeve vezirlerine ve diğer emri altındakilere hakaret ve iftiralar ederdi. Mühellebî de zaman zaman Muizzüddeve'nin bu rahatsız edici hakaretlerine maruz kalıyordu (Tenûhî, 1971-1973, 1, s. 142; İbn Miskeveyh, 2016, s. 541; Hacıyev, 2012, s. 235).

Mühellebî'nin 950 senesinde İmrân b. Şâhin üzerine düzenlediği seferde uğradığı hezimet, Muizzüddeve'nin kızgınlığına sebep oldu. Döndüğünde Mühellebî'yi hapsedmeye karar verdi. Nitekim Mühellebî'ye huzurunda yüz elli kırbaç vurdurup evine yolladı. Kapısına nöbetçiler dikerek onu gözaltına aldı. Fakat bu esnada Rey, Sâmânî kuvvetleri tarafından istila edildi. Ağabeyi Rüknüddeve elçisini Bağdat'a göndererek ondan yardım istedi. Bunun üzerine Muizzüddeve, vezirinin cezalandırılması kararından vazgeçti. Vâsıt'a dönen Mühellebî'ye bir mektup yazarak Ahvâz'a gitmesini, burada Rüknüddeve'nin elçisi Ebu'l-Abbas el-Hannât'a bir milyon dirhem

¹⁶ Mühellebî'nin kâtiplerinden biri olup kızı ile evlidir. Bkz. Tenûhî, 1975, 2, s. 85, 137.

vermesini, bölgeden topladığı mallar ile de verdiği bu parayı tahsil edip yerine koymasını ve toplanan gelirleri derhal başkente ulaştırmasını emretti. Ayrıca Ahvâz'dan asker toplayarak İsfahan yolu ile Rey'e yollamasını istiyordu. Mühellebî, kendisine oldukça kızgın olan Muizzüddeve'nin emirlerini dikkatle yerine getirdi. Ancak buna rağmen Muizzüddeve'nin ona karşı öfkesi yatışmadı (İbnü'l-Esîr, 1986, s. 429; İbn Miskeveyh, 2016, s. 527-528, 539).

Mühellebî'nin 951 senesinde Basra'ya hücumla geçen Uman emiri Yusuf b. Vecih ve müttetiklerini denizde ve karada yapılan savaşta bozguna uğratarak ele geçirdiği esir ve ganimetlerle Bağdat'a dönmesi Muizzüddeve'nin ona karşı öfkesini önemli ölçüde hafifletmişti. Mühellebî'yi Bağdat'a döndüğünde bizzat Muizzüddeve karşıladı. Ancak emir ile arasındaki bu durum, vaktiyle Saymerî'ye vekâleten Vâsıt ve civarı vergilerini toplama görevini üstlenen Ebu'l-Hasan Tâzâd'ın bu gelirlerden taahhüt ettiği malın eksik olması sebebi ile çok kısa sürdü. Bu taahhüde göre Türkler ve mühimmat için gereken mal ona havale edilmişti. Bu durum Türkler'in ayaklanmasına sebep oldu. Bu duruma oldukça canı sıkılan Muizzüddeve veziri Mühellebî'yi, Mühellebî de Tâzâd'ı sıkıştırarak taahhüd edilen parayı istedi. Tâzâd'dan parayı teslim alamayınca habersizce Muizzüddeve'nin huzuruna giderek durumu anlattı. Vezirin cüretkârlığına kızan Emir, çağrılmadıkça gelmemesini söyleyerek onu huzurundan kovdu. Bunun üzerine Mühellebî, Tâzâd'ı sıkıştırarak ondan bir miktar mal aldı. Hem bunun heyecanı ile hem de Muizzüddeve'nin dikkatini çekmek için davet edilmeksizin huzura gitti. Kızgınlığı hala geçmemiş olan Muizzüddeve, vezirine şiddetle saldırdı. Mühellebî yediği yüz elli kırbacın acısıyla bayılıp düştü. Emir, hizmetine aldığı günden itibaren işlediği kabahatlerini başına kakmak için Mühellebî'yi kamçulamaya ara verdikten sonra, vücudunun her tarafı yarılıp durumu ağırlaşınca kadar tekrar kırbaçlattı. Mühellebî'nin artık ölmek üzere olduğu söylenince onu önce Dicle'ye atmak istedi. Sonra Mühellebî biraz kendine gelerek toparlanınca evine göndererek muhafaza altına aldı. Ertesi gün bu sefer Tâzâd'ı çağırıp onu da döven Muizzüddeve yaşanan bu olaydan sonra Mühellebî'yi vezirlikten azletmeyi dahi düşündü. Fakat o sırada saray mensupları arasında onun yerine geçebilecek uygun kimseyi bulamayınca bu fikrinden vazgeçti (İbnü'l-Esîr, 1986, s. 429; İbn Miskeveyh, 2016, s. 540-541; Aycan, 2020b, s. 511).

Mühellebî uğradığı işkence ve hakaretlere rağmen oldukça zeki ve aynı zamanda da metanetliydi. Emir tarafından cezalandırıldıktan sonra hemen, eyaletler ve nahiyelerden henüz toplanmamış mallar hakkında on üç milyon dirhemlik bir hesap cetveli hazırlayıp Muizzüddeve'ye gönderdi. Bu meblağı tahsil edebileceğini, eğer uzun müddet muhafaza altında kalırsa, bu meblağın kaybolup gideceğini bildirdi. Bunun üzerine Muizzüddeve, aralarında Ebû Muhalled Abdullah b. Yahya'nın da bulunduğu yakınındakilerle müşavere ederek onlara: “*Benden bu kadar büyük kötü*

muamele gören bu adama güvenebilir miyim?” diye sordu. Ebû Muhalled, ona Ziyârî hanedanlığının kurucusu Merdâvic b. Ziyâr’ı örnek göstererek “Merdâvic, veziri Ebû Sehl’i bundan daha fazla dövmüştü ve ondan, sizin Mühellebî’den gördüğünüz gibi fenalık görmüştü. Buna rağmen Merdâvic, onu hilâtlede ve tekrar vazifesine iade etti. Hatta Ebû Sehl’in yediği dayaktan dolayı yürümeye takati bile kalmamıştı. Bundan dolayı arabayla taşınmıştı.” dedi. Bunun üzerine Muizzüddeve, Mühellebî’nin gözaltını kaldırdı. Kendi kendine ata binebilecek durumda ise yanına gelmesini emretti. Mühellebî birkaç gün sonra ata bindi ve hilâtlenerak vazifesine tekrar başladı (İbn Miskeveyh, 2016, s. 540-541).

Mühellebî’nin Muizzüddeve için yapılmakta olan sarayın inşaatı esnasında gelir getiren icraatları, Malî Faaliyetleri başlığı altında ele alınmıştı. Bu faaliyetleri ona emiri Muizzüddeve’nin takdirini kazandırsa da zaman zaman sert bir şekilde cezalandırmasına sebep olmuştu. Nitekim bir gün Emir Muizzüddeve inşaatı teftiş etmeye gitmişti. At üzerinde ilerleyen emirin ardından yaya olarak duvar ustaları da yürüyordu. Bu ustalar duvarın inşâsı için verilen paranın yarısını kendilerine alarak duvarı sağlam yapmıyorlardı. Emir beraberinde veziri ve ustalarla yürüdüğü esnada tuğladan yapılmakta olan bu duvar yıkıldı. Duruma oldukça hiddetlenen Muizzüddeve bundan Mühellebî’yi sorumlu tuttu. Vezirin yüzüstü yatırılmasını emretti ve onu uzunca bir müddet kırbaçladı. Süvarileri boynuna bir ip geçirili halde onu surun üstüne çıkardılar. Mühellebî’nin boğulmaya başladığı haberi onun has komutanlarına ulaştı. Bunun üzerine adamları hızlıca halîfeye giderek elini öptüler ve Mühellebî’nin affını dilediler. Hemen ardından gidip boğulmak üzere olan Mühellebî’yi baygın bir vaziyette oradan indirdiler ve evine taşıdılar. Mühellebî, Muizzüddeve’nin dinginleşeceğini umarak bir süre ortalarda görünmedi (Tenûhî, 1971-1973, 1, s. 140-141).

Muizzüddeve, kimsenin sabredemeyeceği bir şekilde Mühellebî’nin haysiyetine dokunacak sözler eder ve çirkin laflarla ona küfür ederdi. Fakat Mühellebî bunlara tahammül ederdi. Büveyhî Devleti tarihine dair en önemli kaynaklardan biri olan *Tecâribü’l-Ümem*’in müellifi İbn Miskeveyh, o günlerde Mühellebî’nin nedimlerinden biri olması sebebiyle yaşanan bazı hadiselerle yakından şahitlik etmiş ve eserinde ayrıntıları ile yer vermiştir. Onun verdiği bilgiye göre Mühellebî, Muizzüddeve’den ağır sözler işitmesine rağmen üzülmez, aksine canlı ve neşeli bir halde meclisinde sohbet ederdi. O esnada meclisinde bulunan Ebu’l-Ulâ Sâ’id b. Sâbit, Mühellebî’nin bu haline anlam veremeyip onu kınayarak “*Sana hiddetlenmesine ve sana sövmesine ehemmiyet vermezsen, beni hor görüyor, sözüme aldırış etmiyor diye daha çok kızar ve söver. Biraz çekingenlik ve cesaretsizlik gösterirsen ve senin rahatsız olduğunu anlarsa, dilini biraz kısaltır. Pişman olur, sana sövmez ve aşağılama âdetini bırakır.*” dedi. Mühellebî de ona cevaben “*Sözlerin aklımdan çıkmıyor, lâkin bu Emir haşin ve acelecidir. Dilini tutamaz. Eğer onun yaptıklarından dolayı çekingenlik*

gösterirsem, beni kendisine karşı niyeti bozulmuş ve samimiyeti bırakmış diye düşünür ve akla hayâle gelmeyen şeylerle beni itham eder. Bu da müthiş felâketlere sebep olur. Binaenaleyh onun için mümkün ise duymamazlığa gelmek ve yüzüne karşı gülümsemekten; hiddetinden korkulduğu için bu mümkün değilse, o hususta az düşünmekten başka çare yoktur.” demişti (İbn Miskeveyh, 2016, s. 541-542; İbn Hamdûn, 1996, 1, s. 456).

İbn Miskeveyh'in Mühellebî'ye dair verdiği bir başka kayıt ise Muizzüddeve'nin kâtibi Ebû Bekir b. Ebî Saîd'in aktarımıdır. Muizzüddeve, Basra'da bulunduğu esnada, bir konuda Mühellebî'yi suçlamış ve ona çirkin sözler sarfetmişti. Devlet ricâlinden Mâferrûhî de o sırada yanlarında bulunuyordu. Vezirin hakarete maruz kalmasına üzülen Mâferrûhî, Muizzüddeve'nin yanından çıktıklarında, Ebû Bekir b. Ebî Saîd'e şöyle dedi: *“Vezirin böyle çirkin sözlerle aşağılanması, beni son derece üzdü. Acaba nasıl teselli edilebilir?”* Bunun üzerine Ebû Bekir ona *“Bu gibi durumlarda susmak konuşmaktan daha evlâdır.”* dedi. Ebû Bekir ve Mâferrûhî birkaç gün sonra mühim bir iş için vezirin yanına gitti. Mâferrûhî onu düşünceli buldu ve sebebini sordu. Mühellebî *“Emir'in bizi alıştırmış olduğu diliyle yaptığı ikrâmı birkaç günden beri kestiğini görüyorum. Başına gelmiş bir işten dolayı kalbi meşgul olmasın diye korkuyor ve düşünüyor?”* dedi. Yanından ayrıldıktan sonra Mâferrûhî, Ebû Bekir b. Ebî Sa'id'e *“Bu adamdan daha zeki bir adam gördün mü?”* diyerek Mühellebî'nin zekâsını takdir etti (İbn Miskeveyh, 2016, s. 539-542).

Mühellebî, Büveyhî emirinin yanı sıra Abbâsî halifesine de hizmet etmekteydi. Vezâret görevini üstlenmeden evvel, devrin halifesi Müstekfî Billâh'ın hal edilmesini esnasında orada bulunanlar arasında idi. Mutî'-Lillâh'ın da vezâret görevini ifâ eden Mühellebî'nin hilâfet makamı ile ilişkilerine dair fazla bilgi bulunmamakla birlikte Sâbî tarafından kaleme alınan *Rûsûmu Dâru'l-hilâfe* adlı eserde geçen şu iki hadise dikkate değerdir.

İbrahim b. Hilal Ceddî'nin Sâbî'ye aktardığına göre Mühellebî, Mutî'-Lillâh'ın huzuruna bir şey arzetmek üzere gitmiş ve huzura kabul edilmişti. Kendisine *“Su bile içmeden hemen gel”* denilmesi üzerine içeri giren vezir, huzurdan çıktıktan sonra yanında yakışıklı, iyi giyimli gulâm-ı Türki'yi gördü. Gulâmın elinde kıymetli kumaştan bir mendil ile tuttuğu kadehteki içeceği içti ve kadehi ona geri verdi. Bu esnada yanlarında bulunan hâdim, gulâma *“Sen de vezir ile birlikte git”* dedi. Mühellebî şaşırarak bunun nedenini sorunca, *“Eğer dâru'l-hilâfeden bir şey çıkıyorsa bir daha geri dönmez, sende kalır. Bu değişmez bir kuraldır. Gulâm ve onunla birlikte olan her şey senindir.”* dedi (Hilâl es-Sâbî, 1986, s. 68-69).

Bir diğer hadise de yine İbrahim b. Hilal Ceddî tarafından Sâbî'ye anlatılmıştır. Sâbî, Mühellebî'nin halife ile yaşadığı hadise üzerinden huzurda nasıl davranılması gerektiğine dair usul ve erkân, protokol kuralları anlatmıştır. Hadise şöyledir: Vezir Mühellebî, Büveyhî Emiri

Muizzüddeve'nin beraberinde halife Mutî'-Lillâh'ın huzuruna gitmişti. Mühellebî'nin bu ziyaret esnasında konuşurken sesini yükseltmesi üzerine halife kızdı ve “*Ey Köpek! Sen nasıl olur da sesini yükseltirsin.*” diyerek onu huzurundan kovdu. Mühellebî dışarı çıkınca dehlizin (çadır) önünde oldukça üzgün olarak “*Ben bir hizmetçiyim. Benden edebimi bozacak bir şey beklenmez. Nasıl oldu da sahibimin huzurunda sesimi yükseltip böyle bir şey yaptım, söyleyeceklerimi alçak sesle söyleyemedim?*” dedi. Yaptıklarından dolayı özür dileyerek tekrar huzura girene kadar yalvarıp yakardı (Hilâl es-Sâbî, 1986, s. 33-34).

9. Ölümü

Muizzüddeve, vezirine karşı sergilediği hakaret ve şiddet içeren davranışlarına rağmen 961 senesinde hastalığı şiddetlendiğinde, oğlu İzzüddeve Bahtiyar'a devlet işlerini devredip Mühellebî'yi ve Hâcib Sebüktekin'i ona vasî tayin etti (İbnü'l-Esîr, 1986, s. 461; İbn Miskeveyh, 2016, s. 575-576; İbn Haldûn, 1979, s. 444; Nüveyrî, 1975-1985, 26, s. 194-195). Ancak vezir Mühellebî'nin ömrü bunu görmeye vefa etmedi. Emiri Muizzüddeve'den daha önce, çıktığı Uman Seferi esnasında hayatı son buldu.

Mühellebî, Muizzüddeve'nin ısrarı üzerine Ebû İshak İbrahim b. Hilâl es-Sâbî'yi dîvanda yerine vekâleten bırakarak 2 Temmuz 963 tarihinde Uman seferi için hazırlanan ordunun başına geçti. Bu sefere hazırlık için Basra'ya gitti. Ancak deniz seferi istemeyen askerin itirazı ile karşılaştı. Mühellebî'nin rakipleri de bu durumu fırsat bilerek askerin ayaklanmasından onu sorumlu tutuyor, emiri kışkırtıyorlardı. Bunun yanında onun da tıpkı Berîdiler gibi Basra'yı ele geçirmek istediğinden, yerel aşiretlerin desteğini aldığından bahsederek Muizzüddeve'yi veziri müsadere edip görevden almaya ikna ettiler (İbn Miskeveyh, 2016, s. 588-589; İbnü'l-Esîr, 1986, s. 471; Hemedânî, s. 397-398; Yâkût, 1936-1938, 9, s. 126-130; İbn Hallikân, 1900, 1, s. 52; Zehebî, 1981-1985, s. 523; Nüveyrî, 1975-1985, 26, s. 110; Sedghi ve Tarifci, 2020, s. 247).

Muizzüddeve'nin Mühellebî'ye karşı doldurulduğu süreçte rakipleri onun mal varlığını da araştırdılar. Buna göre Mühellebî'nin ailesi ve maiyyetinin mal varlığı bir rivayete göre beş bin dirhem bir diğerine göre ise otuz bin dinar değerindeydi. Bunu öğrenen Muizzüddeve'nin emri üzerine Mühellebî Bağdat'a dönmek üzere yola çıktı. Ancak Basra'nın nahiyesi Helsâ mevkiine geldikleri esnada hastalandı (Yâkût, 1936-1938, 9, s. 129-130; Hemedânî, s. 398-399; Nüveyrî, 1975-1985, 26, s. 110; Khanoghlan ve Ağaoğlu, 2021, s. 191).

Mühellebî'nin hastalanmasının sebebi sefere çıkmak istemeyen askerlerinin bir süre evvel kendisini zehirlemesiydi. Vezirin tabibi Firûz'un İbn Miskeveyh'e aktardığına göre, Mühellebî sefere yanında evinin kâhyası ve hususi işlerinin mütevellisi olan Hâdim Ferec ve onun emri altındaki bir cemaat ile birlikte çıkmıştı. Hâdim Ferec içinde bulunduğu lüks hayattan ve

buzlu sofralardan ayrılıp aşırı sıcaklar altında büyük sıkıntılara katlanmak istemiyordu. Bu nedenle Übüllü'ye geldiklerinde diğer hizmetlilerle anlaşıp veziri zehirlemeyi planladılar. Böylece Bağdat'a geri dönebileceklerini düşündüler. Bu suikastın farkına varan Firûz Bağdat'a dönmek için müsaade istedi. Mühellebî'nin mal teklif etmek de dâhil tüm ısrarlarına ve hapisle korkutmasına rağmen deniz yolculuğunun onu zorlayacağını bahane ederek razı olmadı. Durumu ağırlaşan vezir akli başından gitmiş baygın bir vaziyette Übüllü'ye getirildi. Mühellebî için tahtirevan benzeri bir araç yapıldı. Yaklaşık kırk asker nöbetleşe onu taşıyorlardı. Mühellebî bu vaziyette iken 20 Eylül 963 Cumartesi günü ikindi vakti Zâvatâ'da vefat etti. Vezirlik müddeti on üç sene üç ay olan Mühellebî'nin cenazesi Bağdat'a getirilerek (Mekâbir-u Kureyş) Kureyş mezarlığına defnedildi (İbn Miskeveyh, 2016, s. 588-589; İbnü'l-Esîr, 1986, s. 471-472; Hândmîr, 1317, s. 117-118; Hemedânî, s. 398-400; Nüveyrî, 1975-1985, 26, s. 110; Zehebî, 1981-1985, s. 197-198; İbn Hallikân, 1900, 2, s. 127; Yâkût, 1936-1938, 9, s. 128, 130; Aycan, 2020b, s. 513).

Öte yandan yıllarca kâtipliğini yaptığı ve vezâret görevini üstlendiği Emir Muizzüddevele, Mühellebî'nin hasta olduğu haberini alınca Ebû Ali Hamûlî'yi durumu hakkında bilgi edinmeye göndermişti. Yanına ulaştığında eğer vezir ölmüş olursa geride bıraktıklarını zapt etmesini ve yakınlarını da tevkif etmesini emretti. Devletin giderlerini karşılayabilmek için görevi esnasında pek çok devlet ricâlinin malını müsadere eden Mühellebî'nin akıbeti de aynı olmuştu. Geldiğinde vezirin vefat ettiğini gören Ebû Ali aldığı emri yerine getirdi. Vezirin kâtiplerini ve yakınlarını beraberinde Bağdat'a götürdü. Mühellebî'nin tabutu henüz başkente ulaşmadan ölüm haberinin gelmesi ile Bağdat'daki yakınları da derhal gözaltına alındı. Bu süreçte sadece vezirin aile efradı ve maiyyetindekiler değil, huzuruna yalnızca bir kez girmiş olanlara ve hatta adamlarına hizmet etmiş olan arabacı ve gemicilere kadar herkesin malı müsadere edildi. Mühellebî'nin kızı Zînet ile nikâhlı olan Ebu'l-Fazl Abbas b. Hüseyin eş-Şîrâzî ve Ebu'l-Ferec Muhammed b. Abbas b. Fesânces, vezirin köşküne giderek evini ve mallarını mühürleyip cariyesi Tecennî'yi, oğlu Ebu'l-Ganâim'i ve vezirin Hristiyan sır kâtibi Ebu'l-A'lâ İsa b. Hasan b. Eyzûnâ en-Nasrânî'yi sorgulamak üzere tevkif ettiler. Mühellebî Hristiyan sır kâtibi Ebu'l-A'lâ'ya oldukça güvenmekteydi. Bu nedenle sakladığı malları ve zahirelerinin yerleri sadece ona söylemişti. Ebu'l-A'lâ sorgusunda ağır bir şekilde işkence görmesine ve cezalandırılmasına rağmen vezirin oğlu için ayırdığı hazinenin saklandığı yeri söylemedi. Bunun üzerine Ebu'l-Fazl ve Ebu'l-Ferec, Ebu'l-Ganâim'in annesinin önünde kırbaçlanmasını istediler. Ancak annesi bunu yapmamalarını, kendisinin Ebu'l-A'lâ'yı konuşturacağını söyledi. Tecennî, dört ferrâşın¹⁷ taşıdığı bir

¹⁷ Halife ve sultanların yatak ve halılarını seren, çadırlarını kuran kişi; cami, medrese gibi vakıf eserlerinin temizlik işleriyle uğraşan görevlidir. Sözlükte "bir şeyi yaymak, döşemek" anlamına gelen Arapça ferş (firâş) masdarından türetilmiş bir kelimedir.

sedye üzerinde gelen Ebu'l-A'lâ'dan Mühellebî'nin mallarının yerini söylemesini istedi. Onu tanyanlar, başına geleceklerden dolayı ağlamaya başladılar. Tecennî kendisine teker teker her şeyin yerini sordu. O da bunların yerini söyledi. Bu malların toplamı otuz bin dinardı. Orada bulunanlar Ebu'l-A'lâ'ya: “*Yazıklar olsun sana. İnsan değil misin? Bunca dayak yiyorsun, neredeyse ölecek duruma geliyorsun, hâlâ itiraf etmiyorsun*” dediler. Ebu'l-A'lâ: “*Sübhanallah! Ben, yol üzerinde durup bir buçuk dânik karşılığında kan alan tabib el-fussad Ebrûnâ'nın oğlum. Vezir Ebû Muhammed beni alıp has adamlarına dâhil etti. Kendisine sır kâtibi yaptı. Ona hizmetle tanındım. Sonra da kalkıp çocukları için ayırdığı zahiresinin yerini insanlara mı bildireyim! Allah'a yemin olsun ki, ölümüm pahasına da olsa, bunu yapmayacağım!*” dedi. Hristiyan kâtibin bu cesareti orada bulunanlar tarafından takdirle karşılandı ve ardından serbest bırakıldı. Yaşanan bu durum halka ağır geldi, Muizzüddeve'yi bu tavrından dolayı kınayıp ayıpladılar (İbn Miskeveyh, 2016, s. 589-590; İbnü'l-Esîr, 1986, s. 471-472; Hemedânî, s. 398-399; Tenûhî, 1971-1973, 4, s. 123-124; Nüveyrî, 1975-1985, 26, s. 110; Yâkût, 1936-1938, 2, s. 29; 9, s. 128-130; Fakîhî, 1378, s. 32).

Vezerin ölümünden sonra onun işlerini Ebu'l-Fazl ve Ebu'l-Ferec yerine getirdi. Ancak Bağdat'da Mühellebbî'den başka kimsenin adı vezir olarak geçmedi (Nüveyrî, 1975-1985, 26, s. 110).

10. SONUÇ

Bir asırdan uzun bir müddet İran-Irak coğrafyasında hüküm sürmüş olan Büveyhîler, Abbasî Devleti üzerinde kurmuş oldukları tahakkümün yanında gerek civar devletlerle münasebetleri gerekse askeri faaliyetleri ile buldukları coğrafyada derin izler bırakmışlardır. Devletin kazanmış olduğu bu başarısında hiç şüphesiz vezirlerin payı da oldukça büyüktür. İstisnaları da olmakla birlikte Büveyhîler genel itibariyle, bilhassa mali alanda, işbilir vezirleri vezâret mesnedine oturtmuşlardır. Bu vezirlerden biri de çalışmaya konu olan Mühellebî'dir.

Daha önce Berîdîler, Beckem ve Müsâfirîler'in hizmetinde bulunmuş olan Mühellebî, Emir Muizzüddeve'nin kâtibi Saymerî'nin hizmetine girmesi ile Büveyhî bürokrasisine dâhil olmuştur. Saymerî'nin ölümü üzerine de Muizzüddeve tarafından önce kâtiplik ardından da vezirlik vazifesine getirilmiştir. Akabinde Büveyhîlerin tahakkümü altında bulunan Abbâsî Halîfesi tarafından da vezir tayin edilerek her iki devletin vezâret makamında görev almıştır.

Henüz kurumsallaşma sürecinde bulunan Büveyhî Devleti'ne, bilhassa mâlî alandaki icraatları ile adından söz ettirecek hizmetlerde bulunmuştur.

Abbâsîler, Gazneliler, Selçuklular ve Memlükler gibi İslâm devletlerinde bu görevi yapanlar ferrâşûn (ferrâşân) şeklinde anılmaktaydı. Ferrâşlar Büveyhîlerde de saray görevlileri arasında yer almaktaydı. Bkz. Yazıcı ve İpşirli, 1995, s. 408.

Kendisine bağı idarî dıvanların yönetiminde, yargıda, devletin askerî idaresinde ve bunların yanında ülkenin asayışı ve kamu güvenliğinin sağlanmasında, dinî ve sosyal hayatının gelişim sürecinde önemli rol oynamıştır. Mühellebî devlet idaresindeki başarısına ve itibarlı bir vazifede bulunmasına rağmen zaman zaman Büveyhî Emiri Muizzüddeve tarafından cezalandırılmış, iftira ve şiddete maruz bırakılmıştır. Ancak itibarı zedelenmesine rağmen emîre olan sadakatini korumuştur. Mühellebî, bu disiplin ve işbirliği ile devrinin ünlü vezirleri arasına girmeyi başarmıştır. Öyle ki, Bağdat merkezli kurulan Irak Büveyhîlerinde kendisinden sonra kimseye bir daha vezir unvanı verilmemiştir. Mühellebî devlet idaresine hâkim bir konumda olmasının yanında edebî hayatın da merkezinde yer almıştır. Devrin meşhur ilim irfan sahiplerini, devlet ricâlini, şair ve ediplerini ağırladığı dost-eğlence meclisleri ile onları teşvik etmiş, edebî hayatı canlandırmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarın herhangi bir çıkara dayalı ilişkisi bulunmamaktadır.

ETİK ONAY/KATILIMCI ONAMI

Makale kapsamında katılımcı kullanılmadığı için ilgili onaya yer verilmemiştir.

MADDİ DESTEK

Çalışma için herhangi bir maddi destek alınmamıştır.

YAZAR KATKILARI

Bu araştırma ve araştırma ile ilgili tüm aşamalar tek yazar tarafından yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- Aycan, İ. (2020a). Mühelleb b. Ebû Sufre. *DİA*, 31, 510-511.
- Aycan, İ. (2020b). Mühellebî. *DİA*, 31, 511-512.
- Batır, İ.B. (2023). 10. Yüzyılda Batıha'da Hüküm Süren Bir Arap Emîrliği: Şâhînîler. *History Studies*, 15/2, 279-296.
- Crone, P. Muhallab b. Abî Şufra. *EL² (İng)*, 7, 357.
- Dündar, A. (2019), 4/10. *Yüzyılda Bağdat (Topografya, Toplumsal Yapı, Gündelik Hayat)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ebu'l-Fidâ (el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmail b. Ali). (1417/1997). *Târîhu Ebi'l-Fidâ el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Mahmûd Deyyûb (Neşr.), 1, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Er, R. (2008). Sâbî, Ebû İshak. *DİA*, 35, 339-340.
- Fakîhî, A.A. (1378). *Târîh-i Âl-i Büveyh*, Tahran.
- Güner, A. (2000). İmrân b. Şâhin. *DİA*, 22, 233-234.
- Güner, A. (1999). *Büveyhîler'in Şî-İsmâ'îlî Siyaseti*, Tıbyan Yayıncılık.
- Hacıyev, K. ve Ağaoğlu, R.A. (2021). Büveyhîlerle Bahreyn Karmatîleri Arasındaki Siyasi İlişkiler ve Bunun Irak İle Yakın Çevresindeki Yansımaları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, 184-208.
- Hacıyev, K. (2012). *Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî. (2018). *Târîh-i Güzide*, Mürsel Öztürk (Çev.), TTK Yayınları.
- Hançabay, H.İ. (2016). *Abbâsîler Döneminde Vezirlik (295-530/908-1136)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hândmîr (Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed). (1317). *Düstûru'l-Vüzerâ, Saîd-i Nefsî* (Neşr.).
- Hemedânî (Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdülmelik). (Trhsz). *Tekmiletü Târîhi't-Taberî*, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Neşr.), 11, Beyrut.
- Hilâl es-Sâbî (Ebû Hasan (Hüseyin) Hilâl b. Muhassin b. İbrahim Hilâl es-Sâbî el-Harrânî). (1990). *el-Vüzerâ ev Tuhfetü'l-Ümerâ fî Târîhi'l-Vüzerâ*, Beyrut.
- Hilâl es-Sâbî (Ebû Hasan (Hüseyin) Hilâl b. Muhassin b. İbrahim Hilâl es-Sâbî el-Harrânî). (1406/1986). *Rüsûmu Dâru'l-hilâfe, Mîhâil Avvâd* (Neşr.), Beyrut.
- İbn Haldûn (Ebû Zeyd Veliyyuddin Abdurrahman b. Muhammed). (1399/1979). *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber*, 4, Beyrut.
- İbn Hallikân. (1900). *Vefayâtü'l-A'yân ve Enbâi Ebnâi'z-Zamân*, İhsan Abbâs (Thk.), 1-3, Dâru Sâdır, Beyrut.

- İbn Hamdûn (Ebu'l-Meâlî Bahâüddîn Muhammed b. Hasan). (1996). *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, İhsân Abbas-Bekir Abbas (Neşr.), 1-8, Beyrut.
- İbn Miskeveyh (Ebû Ali Ahmed b. Muhammed). (2016). *Tecâribü'l-Ümem*, Kıvameddin Burslan vd. (Çev.), TTK Yayınları.
- İbn Nedîm (Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak). (Trhsz). *el-Fihrist*, Rıza Teceddüd (Neşr.), Tahran.
- İbnü'l-Cevzî (Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali). (1412/1992). *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Muhammed-Mustafa Abdülkâdir Atâ (Neşr.), 14, Beyrut.
- İbnü'l-Esîr. (1986). *el Kâmil fi't-Tarih*, Ahmet Ağrakça (Çev.), 8, Bahar Yayınları.
- İbnü't-Tıktaka. (2016). *el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258)*, Ramazan Şeşen (Çev.), Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Keleş, B. (2017). Büveyhîler Devrinde Bağdad'da Asayiş: Ayyârlar, Şâtırlar, Dâ'irler ve Hırsızlar. *Turkish Studies*, 12/9, 55-88.
- Kitâbu'l-uyûn ve'l-hadâik fî ahbâri'l-hakâik*. (1972). Ömer es-Saîdî, (Neşr.), 4/2, Dimaşk.
- Lane-Poole, S. (2020). *İslam Devletleri Tarihi Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar*, Samet Alıç (Ed.), Halil Edhem Eldem (Çev.), Selenge Yayınları.
- Merçil, E. (1992). Büveyhîler. *DİA*, 6, 496-500.
- Mîrhând (Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd). (2018). *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Erkan Göksu (Çev.), TTK Yayınları.
- Mneymneh, H. (2021). *Büveyhîler Devleti Tarihi*, Tarık Akarsu (Çev.), Selenge Yayınları.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları.
- Narşahî (Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer). (2013). *Târîh-i Buhârâ*, Erkan Göksu (Çev.), TTK Yayınları.
- Nüveyrî (Ebu'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Abdilvehhab b. Muhammed). (1395-1405/1975-1985). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Ali M. el-Bicâvî ve Hüseyin Nassar (Neşr.), 23-26, Kahire.
- Okşar, Y. (2021). Bir Hurafe Olarak Hulûl Kavramı. *Marifetname*, 8/1, 115-140.
- Özcan, A. (1991). Ayyâr. *DİA*, 4, 296.
- Perviz, A. (1338). *ez Arab ta Deyâlîme*, Tahran.
- Polat, M. (1999). *Ebû İshak İbrahim b. Hilâl es-Sabî'nin (ö. 384/994) Hayatı ve Şiirleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Râvendî (Muhammed b. Ali b. Süleymân er-Râvendî). (1999). *Râhatu's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, Ahmet Ateş (Çev.), TTK Yayınları.

- Reşîdü'd-dîn Fazlullâh. (2014). *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, Erkan Göksu ve Hasan Hüseyin Güneş (Çev.), Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Seâlibî (Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed en-Nîsâbü'rî). (1403/1983). *Yetîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-Asr*, Müfid Muhammed Kumeyhâ (Neşr.), 2, Beyrut.
- Sedghi, N. ve Tarifci, S. (2020). Selçuklular ve Büveyhîler Arasındaki Rekabetin Tarih Yazıcılığı Sahasındaki Aktörleri: İbn Hassûl ve Ebû İshâk es-Sâbî. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 93, 241-266.
- Şahin, M. (2013). Ortaçağ İslâm Dünyasında Ayyârlar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 8/2, 303-311.
- Tenûhî (Kâdî Ebû Alî Muhassin b. Ali b. Muhammed). (1975). *el-Ferec Bade'ş-Şidde*, Abbûd eş-Şâlecî (Neşr.), 1-2, Beyrut.
- Tenûhî (Kâdî Ebû Alî Muhassin b. Ali b. Muhammed). (1391-1393/1971-1973). *Nişvâru'l-Muhâdara ve Ahbâru'l-Müzâkere*, Abbûd eş-Şâlecî (Neşr.), 1-4, Beyrut.
- TH. İmran b. Şahin. *EF² (İng.)*, 3, 1175-1176.
- TH. (1993). İmrân b. Şâhin. *İA*, 5/2, 987.
- Uludağ, S. (1997). Halka. *DİA*, 15, 358-359.
- Yâkût (Ebû Abdullah el-Hamevî). (1936-1938). *Mu'cemü'l-üdebâ': İrsâdü'l-erîb*, Rufâî Ahmed Ferîd (Neşr.), 2-9-13, Matbaatu Daru'l-Memun, Mısır.
- Yazıcı, T. ve İpşirli, M. (1995). Ferrâş. *DİA*, 12, 408-409.
- Zehebî (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman). (1401-1405/1981-1985). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, Şuayb el-Arnaût vd. (Neşr.), 16, Beyrut.
- Zehebî (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman). (1407/1987). *Târîhu'l-İslâm*, Ömer Abdusselâm Tedmurî vd. (Neşr.), 25, Beyrut.
- Zetterstéen, K.V. ve Bosworth, C.F. al-Muhallabî. *EF² (İng.)*, 7, 358.
- Zetterstéen, K.V. (1993). Mühellebî. *İA*, 8, 793-794.